

Herregården

Byggningskulturens Dag 2004

KULTURARVSSTYRELSEN

Herregården

Titel:

Herregården

Udgivet af:

Kulturarvsstyrelsen 2004

Foto:

Ole Akhøj

Redaktion:

Elisabeth von Buchwald, Kulturarvsstyrelsen

Grafisk tilrettelæggelse:

Monsoon GI

Repro og tryk:

Frederiksberg Bogtrykkeri a/s

Papir:

Novatech Matt

Oplag:

15.000 eksemplarer

ISBN:

87-91298-16-4

Henvendelse om Bygningskulturens Dag 2004

Kulturarvsstyrelsen
Slotsholmsgade 1
1216 København K
Telefon 72 26 51 00
Fax 72 26 51 01
kuas@kuas.dk
www.bygningskulturensdag.dk
www.kuas.dk

Forside:

Skaftøgård på Djursland, opført i anden halvdel af 1500-tallet

Herregården

Bygningsskulturens Dag 2004

Indhold

- 7 Forord
af Brian Mikkelsen, kulturminister
- 9 Herregården – en historisk oversigt
af Claus M. Smidt, kunsthistoriker, seniorforsker
- 15 Man skal ville det – om at bo på en herregård
af Britta Schall Holberg, godsejer
- 19 Østergård i Salling
af Peter Carstens, arkitekt maa
- 23 Herregårdslandskaberne
af Steen Estvad Petersen, arkitekt maa
- 27 Om Frederiksdals konkyliesamling
af Vibeke Schulin, lensgrevinde
- 31 Herrernes Hus. Hornslet Kirke
af Ulla Kjær, museumsinspektør
- 35 Avlsgårdens bygninger – grænser for genbrug?
af Ebbe Keld Pedersen, arkitekt maa
- 39 Nørre Vosborg – herregården som kultur- og oplevelsescenter
af Vibeke True, kontorchef
- 43 H.C. Andersen og herregårdene
af Johan de Mylius, docent, dr.phil.
- 47 Bypalæet
af John Erichsen, bygnings- og kulturhistoriker

- 51 Haven på Gammel Estrup
af Kirsten Lund-Andersen, landskabsarkitekt
- 55 Den blåmalede sal
af Bue Beck, restaureringsarkitekt maa og Lars Vester Jakobsen, konservator
- 59 Barndomsbilleder
af Bente Scavenius, kunsthistoriker
- 63 Ferdinand Richardt og den danske herregård
af Niels Peter Stilling, museumsleder
- 67 Fra jordslået til storslået
af Britta Andersen, museumsdirektør
- 71 Planter til Parade
af Greg Kobett, arkitekt
- 75 100 år og så god som ny!
af Marianne Krag Petersen, naturvejleder
- 79 Holbergs Tersløsegaard
af Mette Maegaard, arkitekt maa
- 83 Sagn og spøgerier på herregårde
af Lars Otto Kristensen, bibliotekar
- 87 Epilog – hvad er en herregård?

Forord

af kulturminister Brian Mikkelsen

“Der var saa deiligt ude paa Landet; det var Sommer, Kornet stod guult, Havren grøn, Høet var reist i Stakke nede i de grønne Enge... Rundtom Ager og Eng var der store Skove, og midt i Skovene dybe Søer... Midt i Solskinnet laae der en gammel Herregaard med dybe Canaler rundt om, og fra Muren og ned til Vandet voxte store Skræppeblade...” som H.C. Andersen så malerisk skrev i sit verdensberømte eventyr “Den grimme Ælling” fra 1844. Der er heldigvis stadig dejligt derude, og det er vel nok den mest indlysende grund til, at “Herregården” er valgt som tema, når Danmark den 11-12. september 2004 for 12. år i træk sammen med 48 andre europæiske lande sætter fokus på bygningskulturen med indbydelsen til de såkaldte “European Heritage Days”, på dansk Bygningskulturens Dag.

Bagved ligger imidlertid også ønsket om at sætte fokus på den vigtige rolle, som Danmarks hen ved 600 herregårde har spillet i landets historie. I århundreder har de bidraget til væsentlige sider af samfundslivet, herunder ikke mindst vores kulturliv, lige fra billedkunst til litteratur og arkitektur. Herregårdene blev ofte rejst af landets mægtigste og mest magtfulde folk med hjælp fra de dygtigste arkitekter og håndværkere og ved brug af de bedste materialer, og repræsenterer derfor sammen med kirkerne det ypperste af Danmarks ældre bygningskunst. Trods den historiske forankring har herregårdene formået at udvikle sig

i takt med vekslede politiske, økonomiske og kulturelle strømninger. De danske herregårde, som i modsætning til mange udenlandske herregårde for hovedpartens vedkommende fortsat er beboede og drives som aktive landbrug, undergår en fortsat dynamisk udvikling med køb og salg af jord og bygninger, nye landbrugsmæssige forsøg og stadig mere fantasifulde turistaktiviteter.

Bygningskulturens Dag 2004 skulle gerne vise nogle af disse sider og dermed skabe forståelse for herregården som en vigtig del af vores fælles nationale arv, men også, at denne arv består af andet end herregårdenes hovedbygninger. De tilhørende avlsbygninger, haveanlæggene, smedjen, møllen, landsbykirken, adelspalæet i hovedstaden, og ikke mindst herregårdslandskabet – hvis vidtstrakte marker, enge, skove, alléer og gærder er en karakteristisk del af det danske kulturlandskab – er alle fulde af spændende fortællinger og udgør ligeså væsentlige og bevaringsværdige elementer i den samlede, historiske helhed.

Dette hæfte indeholder en stribe artikler om “Herregården”, skrevet af vidt forskellige forfattere med et fælles engagement heri. Med deres fortællinger lukker de op for en lille del af den danske herregårds spændende historie og frister forhåbentlig til et besøg på et af de mange steder, som velvilligt åbner dørene i anledning af Bygningskulturens Dag 2004.

*Gl. Estrup, Jyllands
Herregårdsmuseum,
beliggende øst for
Randers*

Danske herregårde

– En historisk oversigt

af kunsthistoriker, seniorforsker Claus M. Smidt

Kirker og herregårde hører til vore nationalskatte, men hvor kirkerne er forblevet hvermandseje, har herregårdene været mere utilnærmelige. Traditionelt stod gudshusene åbne for andagtssøgende, mens de store landbrug var omgivet af mure. Med skilte har man længe frabedt sig offentlighedens adgang. Måske netop derfor er interessen for landets gamle herregårde i dag enorm.

De tidligste herregårde

Overalt på landet har kirker og herregårde stået som eksempler på det bedste, samtiden kunne yde. Til en begyndelse havde samfundet imidlertid kun kræfter til at rejse de unikke monumenter for Vorherre, men efterhånden blev der også bygget befæstede borge rundt omkring i landet. De tidligste har været opført i træ, men ingen af disse eksisterer længere. Mere bestandige bygninger i sten kom først til senere. En af de ældste bevarede stenbygninger er Roskilde-bispens Dragsholm fra 1200-årene, der står inde i det barokanlæg, som søhelten Cort Adeler's søn, Frederik Christian Adeler, lod opføre i 1690'erne. Der er tale om et hus, som på datidens latin kaldtes et *palatium*. Navnet går tilbage til kejserens paladser på Palatinerhøjen i Rom. Undersøgelser på Dragsholm har vist, at det ældste bygningskompleks var et vinkelanlæg i syd-vest, og man har fremdraget spor af en række høje rundbuede vinduer, bundet sammen tre ad gangen med det midterste højere end de øvrige to, et motiv

man især kender fra de tidlige teglstenskirker. Herregårdenes fremkomst falder sammen med, at der her i landet opstår en egentlig arveadel. Var Dragsholm en bispegård, var det udgravede Boringholm vest for Horsens en rigtig herregård, idet man ved, at det var i adelslægten Broks eje i 1300-årene, men var udslettet omkring 1400. Det har været mere ydmygt, idet det omfattede fire fløje i bindingsværk. Et monumentalt bygningsværk fra unionstiden er det imponerende Gjorslev, et korsformet anlæg med et centralt tårn. Idag er det midtpunkt i en stor herregård med en avlsgård præget af barokkens sans for symmetri. Den første byggherre var Roskilde-bispen Peder Jensen Lodehat. Det forklarer måske, hvorfor Gjorslev overhovedet blev opført i tiden omkring 1400, for dronning Margrethe havde i 1396 – for at sikre kongemagtens overlegenhed og dermed freden i landet – forbudt al privat borgbyggeri.

1500-tallet – herregårdsbyggeriets travle tid

Den kontinuerlige række af danske herregårde begynder først omkring 1500. En af de ældste og bedst bevarede er Glimmingehus, opført for Jens Holgersen Ulfstand fra 1499. Skønt det ligger i Skåne, er der tale om et umiskendeligt dansk byggeri. Det barske og afvisende stenhus beretter om en ufredstid, hvor man måtte beskytte sig mod sine fjender. Murenes enorme tykkelse, bygningens vældige højde og indretningen tager hensyn til, at man kan forsvare sig op

*Jungetgård i Salling,
opført omkring 1550
for Herman Skeel*

gennem hele huset. Det er svært at forestille sig et forfinet adelsliv indenfor. "Her byggede en mand med liden tillid til medmennesker" (Palle Lauring). De mange efterfølgende bygninger, der opførtes de næste halvhundred år, bærer alle præg af periodens urolige historie, der kulminerede med grevens fejde i 1530'ernes begyndelse. Enkle stenhuse som Østrupgård ved Fåborg og Østergård i Salling illustrerer det. Allerbedst opfattes det i Viborg-bispens Spøttrup, der er bygget i flere omgange fra 1500 og fremefter. Efter Mogens Clemmensens rekonstruktion i 1930'erne fremtræder det bag sin vold og dobbelte grave som apoteosen på en dansk ridderborg.

Det er en dansk kvalitet, at store udenlandske forbilleder omskrives til beskedne indenlandske dimensioner. Netop derfor gør de små anlæg særligt indtryk, tag f.eks. Junetgård i Salling, opført for adelsmanden Herman Skeel kort før 1550. Godt gemt af vejen i umiddelbar nærhed af Limfjorden ligger det tofløjede bygningsværk på et firkantet voldsted. Ud mod de bevarede grave er murene opført i teglsten, men ind mod gården har der oprindeligt været bindingsværk, som for østfløjens vedkommende i dag er omsat i grundmur. Imod vest og nord har der været spærremure, så herremanden kunne beskytte sig mod krigeriske anslag. Indtil begyndelsen af 1900-tallet lå der nord for Junetgård en større avlsgård. Nu er jordtilliggendet kun svarende til en mindre bondegård med tilsvarende avlsbygninger. Beskedenhed præger i dag anlægget, der står hvidkalket med røde vingetegl på tagene. Det virker i modsætning til så mange andre herregårde, hvor velstand har pint enhver form for charme ud af de gamle bygninger, som et fortryllende vidnesbyrd om gammel bygningskultur. Junetgård har simpelthen bevaret sin uskyld. Til gengæld må man savne de udstrakte hovedgårdsmarker, som ellers er et uundværligt særkende ved de store landbrug.

I midten af 1500-tallet byggedes herregårdene stadig med skyldigt hensyn til forsvar, men det var mere

manér end realitet. Hjørnetårne og trappehuse var overvejende til pynt. Det mest storslåede eksempel danner kansler Johan Friis' Hesselagergård på Fyn. Begyndt 1538 og fuldført omkring 1550 er det et forbavsende venligt hus. Man forstår, hvordan verden har ændret sig, siden Glimmingehus blev opført. Ved afslutningen af byggeriet medvirkede formentlig den alsidige Jacob Binck. Man formoder, at det var ham, der skabte Hesselagergårds *valske* (dvs. italienske) gavle, der kendes fra venetiansk bygningskunst, men må formodes at være "kommet herop" via slottet i Celle.

Også bygningens prægtige Hjortesal har Binck skabt. Johan Friis opførte tillige Borreby ved Skælskør og Hagested ved Holbæk, begge dateret midten af 1550'erne. De to første hører til begrebet herreborge, en type som familien Friis var flittige bidragydere til, idet også broderen Henrik Friis o. 1560 byggede Ørbækklunde på Fyn. Den største herreborg blev dog rigsmarsken Frands Brockenhuus' vandomflydte dobbelthus, Egeskov, der fuldførtes 1554. Dobbelt-huse, af hvilke man kun kender to bevarede i Danmark, Egeskov og Fraugdegård på Fyn, er kommet hertil fra Slesvig-Holsten, hvor typen har været dyrket fra begyndelsen af 1500-tallet.

Slutningen af 1500-tallet blev særlig rig på herregårdsbyggeri, lad det være nok med nogle udvalgte eksempler. Gisselfeld på Sjælland, opført fra 1547, men først færdig ved bygherren, rigshovmester Peder Oxes død i 1575, var oprindelig en enkelt fløj i lighed med de tidligere omtalte herreborge, men senere opførtes to sidefløje. Kompleksets fornemste pryd er de mange blændingsdekorede gavle, her dog påfaldende gammeldags, sammenlignet med Hesselagergårds venetianske renæssancegavle. Mere moderne er Voergård i Vendsyssel, opført 1586-91 af fru Ingeborg Skeel, og kendetegnet ved sine overdådige vinduesrammer og hovedportal i sandsten. Lidt overset er Bregninggård ved Videbæk i Vestjylland, der byggedes ca. 1580 for lensmanden Hans Lange. Østfløjen, der i dag omfat-

ter en port, har oprindeligt udgjort den ene sidefløj i et trefløjet anlæg med adgang fra syd. Den kendetegnes ved sin enestående facadeudsmykning i terrakotta. Overetagen har en gennemgående brystning, hvis udsmykning bl.a. er forsynet med bygherrens og hans hustrus våbener, og kannelerede pilastre, som foroven afsluttes med en fint profileret gesims. Trods sin beliggenhed i en fra hovedstaden fjern egn møder man på Bregninggård ægte italiensk renæssance.

Symmetriske herregårdsanlæg

Gennem en god del af 1600-tallet forblev herregårdsbyggeriet af beskedent omfang, men efter enevældens indførelse indledtes i 1670'erne et storslået byggeri, som i virkeligheden varede ved til op mod engelskrigenes tid omkring 1800. I den tidlige barok etablerede man stadig voldgrave rundt om nyanlæg som f.eks. Nysø ved Præstø, opført 1671-73 for købmand Jens Lauritzen i umiskendelig nederlandsk barokklassicisme, skønt der er tale om anlæg uden antydning af forsvarskarakter. Gammel vane fordrede simpelthen, at et herregårdshus spejlede sig i voldgraven. Den trefløjede hovedbygning ombyggedes til en vis grad både ud- og indvendigt i 1780'erne af amtmand Henrik Adam Brockenhuus, men hovedbygningens form og vidunderlige stoflighed kendetegnes stadig af den tidlige baroks foretrukne byggemateriale; hårdtbrændte, mørkerøde teglsten. Den overfor liggende, delvis trefløjede avlsgård svarer endnu til de af Lauritzen opførte længer. Typen med de modsvarende triklinier (trefløjsanlæg) blev mønster for de følgende 150 års herregårdsbyggeri. Hvad enten der var tale om barok, rokoko eller klassicisme, var den brugbar. Typen afspejlede det hierarkisk opbyggede samfund under enevælden. Af eksempler kan nævnes Clausholm ved Randers, opført 1693-99 af bygmester Ernst Brandenburger for storkansler Conrad Reventlow (her er det hovedbygning og staldgård, der danner de to triklinier; hovedportalen er i øvrigt af

Nikodemus Tessin d.Y.), Bidstrup ved Randers, ombygget til sin nuværende form 1754-60 af arkitekten N.H. Rieman for den nyslåede adelsmand Gerhard de Lichtenberg, Langesø på Fyn, opført 1774-78 for gehejmeråd baron A. C. von Holsten under medvirken af arkitekterne G. D. Tschierscke, G. E. Rosenberg og Hans Næss (avlsgården dog nedrevet i slutningen af 1800-årene), og Lyngsbækgård på Mols, hvor avlsgården er opført 1776, mens hovedbygningen kom til 1784, alt formentlig af Horsens-arkitekten Anders Kruuse for kaptajn Jakob Hanson.

1700-tallet – iscenesat barok og elegant klassicisme

Variationer i planløsninger var mangfoldige. To af de mest vidtløftige herregårdsanlæg hidrører fra midten af 1700-tallet. Det er Ledreborg ved Lejre og Lerchenborg ved Kalundborg. Begge er bygget op over ældre huse, men resultaterne står afklaret og distinkt som vidnesbyrd om dansk arkitektur på europæisk niveau. Ledreborg blev til i 1740'erne under medvirken af arkitekterne J. C. Krieger og Lauritz de Thurah for bygherren, statsminister, grev Johan Ludvig Holstein. Udnyttelsen af Lejre ådal har givet Krieger mulighed for at skabe et storslået haveanlæg med terrasser og trapper, gårdsrummet har Thurah iscenesat omkring 1750 som et teater med indskudte kulisser i form af plastisk formede sidefløje, obelisker og balustrader. Lerchenborg, bygget 1743-54, er forunderligt nok uden kendt arkitekt, men bygherren, general, grev Christian Lerche har haft de bedste rådgivere, for der er kommet et fuldlødt, næsten kongeligt byggeri ud af det. Den hvidpudsede hovedbygning i tre fløje genspejler dronning Sophie Magdalenes Hirschholm Slot, men det er især helheden med staldgård og avlsgård, der gør opkørslen til herskabshuset til en oplevelse. Alt føjer sig ind symmetrisk omkring anlæggets længdeakse, som forsætter ud i en smuk barokhave, skabt af den belgisk-født havearkitekt Jean-Baptiste de Longueville.

*Nørhågård i Thy,
opført 1801 og et fint
eksempel på klassi-
cismens stramme
symmetri*

Den elegante franske *Louis Seize* fik for alvor sit afsæt med Kunstakademiets oprettelse i 1754. Årsagen var den, at man et årstid senere fik ansat den franske arkitekt Nicolas-Henri Jardin som professor. Stilen (på dansk: klassicismen) slog særligt an i Danmark, og i dens ånd skabtes nogle af smukkeste herregårdsanlæg i landet. Højdepunkter finder man især på Fyn. Krengerup ved Glamsbjerg, opført i midten af 1770'erne af arkitekt Hans Næss for general, baron, senere grev Fr. S. Rantzau, er med sin statelige hovedbygning og endnu bevarede avlsgård et betagende eksempel. Nede nord for Helnæs byggede den københavnske købmand, konferensråd Niels Ryberg 1774-76 Frederiksgave (i dag omdøbt til Hagenskov) med stadsbygmester G. E. Rosenberg som arkitekt. Med sine prunkløse facader står den som den mest fuldendte af vore klassiske hovedbygninger. Dens fine proportioner og sarte linier placerer den på en særplads. Ganske anderledes, men sandelig ikke uden charme, fremtræder den trefløjede Edelgave ved Ledøje, opført 1782-91 for H.G. Faith af den københavnske tømremester og hofarkitekt Andreas Kirkerup. Et illustrativt eksempel på, hvordan klassicismen slog rod, finder man så langt væk som i Thy, hvor prokurator Mogens Nyeborg i 1801 opførte Nørhågård. Indtil en brand i 1951 fik ram på den trefløjede avlsgård, dannede den lange hovedbygning og det overfor liggende triklinium en harmonisk helhed. Lykkeligvis kan man stadig glæde sig over våningshuset, hvis to om kvisten symmetriske indgangsdøre vidner om *Louis Seize*-stilens gennemslagskraft i Danmark. Det kraftfulde hus illustrerer tillige, i hvor høj grad barok-

kens fornemmelse for en sluttet bygningskrop havde holdt sig.

1800-tallet – herregårdenes sidste hektiske tid

Anden halvdel af 1800-tallet blev herregårdenes sidste hektiske tid. Der byggedes og ombyggedes som aldrig før. Et fornemt resultat i røde tegl var arkitekt J. D. Herholdts Erholm, opført som et længehus med tværfløje for hver ende 1850-54 for amtmand H. Cederfeld de Simonsen. Motiverne var hentet fra dansk sengotik og renaissance. Ganske anderledes blev epokens hovedværk, arkitekten F. Meldahls Frijsenborg, opført 1862-66 for lensgreve C. E. Frijs. Det blev bygget som en gentagelse af dét Frederiksborg Slot, som just Meldahl stod som genopfører af, men resultatet blev i langt højere grad præget af stuk og cementforsiringer, som var tidens nye mode. En overvejende del af landets gårde fik på denne tid nye avlsbygninger, ofte tegnet af arkitekt Vilhelm Tvede.

1900-tallet – herregårdsbyggeri for hvermand

Efter den sidste byggekampagne stilnede indsatsen i begyndelsen af 1900-tallet. Til gengæld blev afslutningen med manér. Det ses på Rammegård syd for Lemvig, opført af bygmester Peder Nicolajsen, elev fra Bygmesterskolen i Holbæk, og Vissinggård vest for Skanderborg, opført af kgl. bygningsinspektør J. Magdahl Nielsen. Begge blev bygget omkring 1920; den første af en elev af bevægelsen Bedre Byggeskik, den sidste af en af dens fædre. Herregården var kommet ned af sin piedestal og blevet for hvermand.

Man skal ville det

– Om at bo på en herregård

af godsejer Britta Schall Holberg

Denne artikel er blevet til lige midt i det kaos, som artiklen skulle handle om. Dagen, den skulle skrives blev hakket i stykker, som det oftest sker. Først var det elektriker, der skulle se på strømmen til laden. Da jeg fik øje på ham i gården, mens jeg var ved første sætning, sprang jeg ned: han måtte komme op, når laden var færdig. Vi har en vaskemaskine, der er stoppet, og så er der lige lysekronen, der nu har ligget tre uger og ventet på en stol. Den blev taget ned, da maleren malede den store trappegang, efter at mureren havde repareret loftet øverst oppe og tømreren havde skiftet vinduet i gavlen.

Da jeg havde fået klaret elektriker, og satte mig, ringede kassereren fra højskoleforeningen i Ålborg: kunne jeg komme og tale om: Blev velfærden velfærd d. 11. november?... Klar igen. Så stod havemanden i døren: skulle vi ikke tage hønsetræden af træerne i engen i parken og erstatte det med almindelig tråd, så fedekvæget ikke ødelægger træerne, men så han lettere kan slå omkring? Klar igen. Indtil vognmanden stod i døren: hvor ville jeg have containeren til affaldet fra den tilbygning til laden, vi endelig havde bekvæmmet os til at få fjernet? Klar igen. Telefonen igen: Patriotisk Selskab ville vide, i hvor mange eksemplarer, jeg gerne ville have den naturplejeplan, vi har brugt rigtig mange timer de sidste måneder på at få udarbejdet. Forresten havde vi forleden næsten 100 mennesker fra "Skov og Landskab" fra Landbohøjskolen for netop at høre om, hvorfor man laver en naturplejeplan, og hvordan man

griber sagen an. De var så interesserede, og vi fortæller gerne, at de gæster, vi havde inviteret til, fik ekstra tid til drinken, inden vi kunne gå til bords.

Det er i sandhed en blandet landhandel at bo et sted som dette. Mens jeg skriver, kan jeg høre elektriker, der klapper i gangen med den store stige, som han skal bakse op og ned ad de mange trapper med fare for at tage noget med sig. Jeg sidder ikke særlig roligt. Forresten: måske kan han tage den svale, der kom levende ind i morges af de store døre, men nu ligger død oppe i vinduet, når nu han har den store stige oppe alligevel. Nu gør hunden. Det er tømreren, der har repareret den fine gamle havebænk, og så var der lige tre ruder i hallen, der skal skiftes og chatolbenet, som har ligget og ventet på ham på køkkenbordet. Min mand har slået græs i timevis. Mens han fortæller om alle den fandens mange gange, som vi er holdt op med at rive, og nu slår i stedet, får jeg tastet tre regninger ind. En af dem er dyrlægeregningen for bedøvelse af to ungmøer, som har gået alene, skærmet mod tyren, så de kunne have deres ungdom i fred. Da vi nu ville deklarere forlovelse, ville damerne sørme ikke med ind til ham. Vi måtte have dyrlægen og et opbrud af grej til at køre de to genstridige møer ind i bedøvet tilstand til fremtidens lyksaligheder og de øvrige dyr. Anden del af regningen var for aflivning af en af vore elskede hunde, som var blevet så dårlig i sine bagben, at hun ikke mere alene kunne klare trapperne og rejse sig selv. Både livet og døden er dagligt nærvær.

*Den smukke
rumsuite på
Hagenskov ved
Assens*

Og så var der lige denne her artikel, der skal være færdig, før vi tager fire dage ned i den lille stråtekte idyl ved stranden, vi har købt som ejendom nr. 2 for en række år siden, mest fordi vi gerne ville have jord helt ned til vandet, men også fordi ejendommen i begyndelsen af sidste århundrede blev udstykket herfra. Kan man holde ferie en km herfra? Ja, det kan man! Det er faktisk svært at holde ferie længere væk, hvis man skal have ro i sjælen. Og ro må vi lige have... nu ringede LOF fra Tjele: Vi aftalte, at jeg kommer til Tjele d. 25. november og taler om folkestyrets fremtid.

Vi har 50 års ejerjubilæum på Hagenskov 1. juli i år. Far købte i 1954. Det betyder reception for samarbejdspartnere og håndværkere og middag om aftenen for de venner og familie, der har været med hele vejen. Mad, gæsteværelser, blomster, hjælp i køkkenet. Der skal tages en dyb indånding inden det tabernakel bliver sat på benene. Sideløbende planlægger vi herregårdsdagene 11.-12. september med et stort arrangement her i laden og den gamle kostald: Over to dage vil foredrag om herregårdens park, landskab, bygninger, historie veksle med foredrag om ejere og familier, bl.a. storkøbmand Niels Ryberg, der har opført det smukke nyklassicistiske hus her og været stor foregangsmand her og i landet. Også Frederik d. 7. og grevinde Danner, der har levet her, mens han var kronprins, får sin plads i foredragserien i laden. Det hele garneret af udstillinger og plancher i kostalden. Vi er gået sammen med en række lokale foreninger om den store opgave, som også kræver sin tankevirksomhed, og en lang række møder: hvem sørger for toiletter, annoncer, stole, der skal lejes, aftaler, der skal laves.

Hvordan er det at bo på en herregård? Det er så voldsomt omkostningstungt, men det er også så mange forskellige ting. Fra det store til det mindste. Det er friske blomster i vaserne altid, for her skal være levende, det er tagrender og tage, der skal holdes øje med, det er havebænke, der årligt skal flyttes ind og ud og stå i de nærmeste og fjerneste kroge, lejekontrakter, der skal

skrives, aftaler, der skal gøres, og det er frem for alt evige telefoner og mennesker, der kommer og går: venner og familie, der kommer og bor og er så dejlige at have, det er håndværkere, leverandører og interessenter af enhver art. Det er møbler, der skal betragtes, vinduer, der skal males, pressemeddelelser, der skal skrives og sendes, foredrag, der skal skrives og holdes, et omfattende arkiv, der skal passes, regnskab og bilag der skal føres og afstemmes. Det er gummistøvlerne på og ud over markerne, med et øje på hver finger for ting, der skal gøres, eller landskab, dyreliv, vejr, der skal nydes. Det er roser, der skal passes, heste, der skal have klippet halerne og striglet manken, kalve, der skal øremærkes, det gode samvirke med forpagteren, der har været her i 37 år, der skal plejes. Det er rejer, der skal hentes, og hvidvin, der skal nydes i parken, mens vi sidder og glæder os over vores dejlige sted. Det er træerne, der skal plantes. Det er generationsskiftet, der skal forberedes. Det er forpligtelsen til at aflevere dette prægtige kulturklenodie af et anlæg, hvis stilrenhed er en lise for sjælen, endnu bedre til de næste, end vi fik det overdraget. Altid tankerne bagud og fremad. Glæden ved de træer vi satte for 20 år siden: en del af vores bidrag. Angsten for tordenvejr, angsten for stormen og dens flåen i det store hus og de store, gamle træer. Erindringen om al fortvivlelsen i '99 under og efter orkanen.

Vi sad og talte om det alt sammen forleden, da vi overnattede hos et kollegapar. Han sagde: "Vi mangler nu kun værelserne ude i den anden ende, så er vi færdige". Det er jo sådan, vi tænker, selv om: færdige bliver vi jo aldrig, men sætningen er det bærende for dagene og for tankerne: Vi skal have været det hele igennem, sådan at vore arvtagere kan mærke, at vi var med til at lette dem vejen. Skal de starte med en store omkostninger til maling, tagrender, tage, dræning, jamen, så bliver det surt. Det vi overlader skal være en glæde.

Mens jeg studerer aktiemarkedet og vurderer låneomlægningsgevinster, klipper roser, tager telefoner,

hører radioavis, lufter den lille nye hundehvalp, føler mig tyndet af ansvaret og presset af tiden, kan jeg alligevel gå hver evig dag og føle dette som et vældigt privilegium. Vi har et sted at høre til. Vi har et sted, der danner rammen om vort liv. Et sted, der er dets daglige udfordring. Jeg plejer at sige, når jeg aftaler priser på artikler og foredrag eller fastsætter huslejer: det går alt sammen til Hagenskovs bevaring. Sagt med et smil, men det er dyb alvor. Mange mennesker spørger om meningen med tilværelsen. Vi behøver ikke at spørge. Vores ligger lige her, midt i det, vi er i.

Vore venner flytter i mindre huse. Det er lettere. Vi ser på hinanden... tænk, en lille treværelses på fjerde sal med altan! Drengen afgør spørgsmålet inden det er stillet: "I bli'r da – som morfar gjorde! Sådan skal det da være". "Nåh ja, tænker jeg, mens jeg sætter blomsterbuketterne ud i kulden på gangen for natten, "sådan skal det da være".

Østergaard i Salling

af arkitekt maa Peter Carstens

Den lille herregaard Østergaard er beliggende i det nordlige Salling og lidt syd for Åsted kirke. Herregården er ifølge en tidligere indskrift på en bjælke i salen opført “Anno domino 1516 den tirsdag nest efter medfaste daa lod Lucas Krabbe legge denne første sten til denne grundvoll.” Østergaard består i dag af fire fløje sammenbygget omkring et meget lille gårdrum (ca. 9 x 9 m) “næppe så meget rum i gården, at en vogn kan vendes”, som der står i en beskrivelse fra midten af 1700-tallet. Ældst er vestfløjen, som fra starten har stået alene som et stenhus i to etager og med fuld kælder. Denne fløj kan ud fra sin byggestil være ældre end 1516 og meget vel stamme fra slutningen af 1400-tallet. Kort tid efter opførelsen af vestfløjen blev sydfløjen tilbygget som vaaningshus (bolighus) og kan være den fløj Lucas Krabbe byggede. Sydfløjen er opført i munkesten i to etager og med kælder. Senere er nord- og østfløjen omkring midten af 1500-tallet bygget til vest- og sydfløjen. Tidligt har Østergaard været omgivet af voldgrave. På et kort fra 1793, er der vist vandfyldte grave mod nord og vest, og der er antydnet en voldgrav langs østfløjen.

Østergaard har gennem tiden gennemgået mange ombygninger, såvel i den indre planindretning som i facaderne. I det indre er det i særdeleshed de mange kalkmalerier, som påkalder sig opmærksomhed. Kun en del er fremdraget, medens andre skjuler sig bag senere pudslag. Interiøret er ellers af beskedent art. Udover salens 1700-tals barokdøre præges det af 1800-tallets

ombygninger. Også i det ydre har ombygningen fra 1800-tallet sat sit tydelige præg. Nye vinduer blev indbygget på syd- og vestfacaderne med cementpudsede lysninger omkring åbningerne og løvehoveddekorationer i spejlet over vinduerne. For at dække de upræcise nypudsninger, som blev ført ud på det gamle murværk, blev der hvidkalket et præcist bånd omkring vinduerne på sydfløjen, medens vest og nordfacaden blev hvidkalket. Nordfløjens vestgavl og sydfløjens østgavl blev ommuret og udført med kamtaggavle som den gamle vestgavl på sydfløjen.

I 1999 købte staten Østergaard. Bygningerne var da i en meget dårlig forfatning med utætte tage, skader i facadernes murværk og dårlige vinduer. En redningsplan blev straks iværksat – tagene blev midlertidigt tætnet, og der blev etableret udluftning af bygningen. I 2000 påbegyndtes de egentlige restaureringsarbejder som bestod i istandsættelse af tagværkerne, tagbjælkelagene og fornyelse af tagene. Efterfølgende blev facadernes murværk, vinduer og yderdøre istandsat. Forud for restaureringsarbejderne blev der foretaget en detalieret opmåling og registrering af de berørte bygnings-elementer. Historisk kildemateriale, som kunne belyse stedets bygningshistorie blev studeret, og konservatorer undersøgte kalkmalerierne og vurderede behovet for sikring af disse. På baggrund af disse studier og undersøgelser blev der udarbejdet projekter til restaureringens enkelte faser i samarbejde med Kulturarvsstyrelsen.

*Østergaard i Salling
med det måske
mindste gårdrum på
en dansk herregård?*

Restaureringens hovedsigte har været at bevare så store dele af de gamle bygningslementer som muligt, herunder at fastholde bygningens seneste facadeudtryk fra slutningen af 1800-tallet. Således er de cementpudsede indfatninger med løvehoveddekorationerne bevaret og de præcise hvidkalkninger omkring vinduerne er gentaget. Ved murværksistandsættelse blev den eksisterende stenstørrelse benyttet, hvor det var nødvendigt at omure enkelte sten eller større facadepartier. Facadernes sokkelpartier, som stod sorttjærede blev dog afrenset, så de smukke kampesten med deres farvespil atter blev synlige.

Der er på nuværende tidspunkt ikke taget endelig stilling til Østergaards fremtidige anvendelse. Der er bestræbelser i gang for at omdanne stedet til museumsformål, men Østergaards hovedbygning kan også gå hen atter at blive anvendt som bolig. I bygningens indre er der derfor ikke foretaget istandsættelsesarbejder ud over en fjernelse af stedets seneste inventar. Bygningerne står nu med færdigistandsatte facader, tage, vinduer og yderdøre, og de indvendige forhold er således sikret mod vejrligets nedbrydning.

*Et af Østergårds
stemningsfulde
interiører*

*Østergaard kan
beses ved henven-
delse til Støtte-
foreningen for
Middelalderborgen
Østergaard på
tlf. 97 59 52 23*

Herregårdslandskaberne

af arkitekt maa Steen Esvad Petersen

Bevæger man sig rundt i det danske kulturlandskab er det tydeligt, at det til stadighed udnyttes mere og mere intensivt. Industrialisering, byudvikling, trafik- og energianlæg præger hver eneste region, hvortil kommer forfaldet i det traditionelle bondeland med større og større bedriftsenheder, ødegårde og “døde landsbyer”.

Det er i dette miljømæssige kaos herregårdslandskaberne indtager en særstilling som store, sammenhængende oaser, der i århundreder har haft fred, men også midler til at udvikle sig. Disse arealer har gennem generationer været det spisekammer, hvorfra man hentede sit udkomme, og derfor har man været påpasselig med dets pleje. Samtidig betød rigeligheden af jord, at man havde råd og plads til at forskønne ejendommen og pleje de herligheder, der i dag regnes for umistelige landskabsværdier, og som Karen Blixen beskriver så malende i “Daguerrotypier”. Det kunne være en særlig god jagt, udsigt til flere kirketårne, et overdrev, en ældgammel lindeallé, stengærder, fortidslevn eller sagn, der knyttede sig til gårdens historie.

Lægger vi alle disse landskabsenkaver på et sted, ville de fylde lige så meget som Fyns Amt – eller ca. 9 % af Danmarks areal. Og her ville langt størstedelen rumme landskabelige værdier, som vi anser for umistelige. Hertil kommer samspillet mellem de ekstensive landskaber og herregårdenes hovedbygninger, ladegårde og haveanlæg. På mange gårde har kontinuiteten i ejerskab medført, at bygnings- og landskabskulturen udgør en samlet helhed, hvor de store haveanlæg glider over i pro-

duktionslandskabet i form af forhugninger, lystskove og allésystemer, som skaber netop den storhed og helhed, som vi forbinder med et traditionelt herregårdsmiljø.

Siden lensafløsningen i 1919, der ved lov decimerede en lang række herregårde gennem udstykninger, og på grund af landbrugets industrialisering, er der imidlertid sket et skred, som i stigende grad sætter sit præg. Stadig flere herlighedsværdier inddrages i den daglige drift, fordi store maskiner kræver store investeringer og dermed kravet om en rentabel stordrift, der i længden ikke giver plads til vådområder, engdrag, lystskove og levende hegn. Vigende driftsgrundlag har i stigende grad medført tilgroning, dræning, afvanding og skovfældning. Det betyder, at mange af de ulønnsomme værdier, der tidligere prægede herregårdslandskaberne nedlægges, selv om vi ikke kender det fulde omfang af dette skred.

Samtidig nedrives eller bortsælges mange af de bygninger, der igennem generationer prægede herregårdslandskabet og som tidligere myldrede af liv. Det kan være aflæggergårde, funktionærboliger eller magasinbygninger, der på grund af arbejdskraftens reducering ikke længere har nogen funktion, med mindre de kan lejes ud til alternative formål. Vi må ikke glemme, at det var gårdenes produktion, der opretholdt de kulturværdier, som netop herregårdenes er så rige på. Men stigende udgifter til opretholdelse af kulturværdierne, sammenholdt med dalende indtægter fra landbrugsproduktionen medfører naturligvis begrænsninger, som i stigende

*Landskabet omkring
herregården Torben-
feldt sydvest for
Holbæk*

grad præger herregårdene. Hertil kommer, at adskillige af disse umistelige kulturmiljøer har måttet bortselge jord eller skovparter indenfor de sidste årtier, og hermed forsvinder det driftsunderlag, der i sidste ende skal opretholde kulturværdierne. Det er jorden, der i århundreder har været drevet i tilknytning til ejendommene, som har betinget det overskud, der igen har været fundamentet for ejendommenes forskønnelse. De mest værdifulde ejendomme set ud fra en bygnings- og land-skabskulturelt synsvinkel er som regel også de mest "omkostningstunge", og der volder det ejerne stigende problemer med at pleje værdierne.

Koncentrationen af herregårde er størst på øerne med de gode jorde og mindst i Vestjylland med de lette jorde. Sjælland, Møn, Lolland Falster og Fyn rummer en rigdom af sammenhængende herregårdslandskaber. Som noget enestående danner en række herregårde en grøn og rekreativ betydningsfuld ring omkring storbyen København. Det er fra nord mod syd bl.a. herregårdene Jægerspris, Ledreborg, Skjoldenæsholm, Store Svenstrup, Bregentved, Gisselfeld, Giesegård, Vallø, Jomfruens Egede-Lystrup, Gjorslev og Vemmetofte. I Vestsjælland Torbenfeldt, Kongsdal og Knabstrup, og omkring Tissø og Jyderup: Dønnerup, Kattrup, Selchausdal, Sæbygård, Nørager og Vesterbygård. På Sydsjælland ligger de naturskønne ejendomme omkring Tystrup Bavelse sø: Næsbyholm, Bavelse, Gyldenholm og Gunderslevholm, og på Sydsjælland bl.a. Holsteinborg, Gavnbø og Rosenfeldt. På Møn de næsten sammenhængende kystområder ved Klintholm, Lise-lund og Nordfeld og på Falster Korselitzes skove ud mod Østersøen, mens Knuthenborg, Krenkerup,

Fuglsang, Søholt, Engestofte og Halsted Kloster rummer særlige landskabsværdier på Lolland. På Langeland finder vi typiske herregårdsmiljøer under Tranekær, Steensgård, Hjortholm og Fårevejle og på Tåsinge Valdemars Slot, mens Fyn rummer en mangfoldighed af markante landskaber under Hvidkilde, Egeskov, Brahetrolleborg, Holstenshus, Arreskov, Brobygård, Wedellsborg, Langesø, Gyldensteen, Brahesborg, Krengerup, Erholm, Hofmangsgave, Hverring, Juelsberg og Holckenhavn. I Sydjylland har vi Schackenborg og Gram Slot, mens de østjyske fjorde præges af Tirsbæk, Rosenvold, Barritskov, Stensballegård, Åkjær og Gyllingnæs. Ved Hammel Frisenborg og på Djursland Skaføgård, Clausholm, Meilgård, Katholm, Rugård og Kalø. I Midtjylland Fussingø og Tjele, ved Mariager fjord Overgård og længere nordpå Lindenberg og Birkelse.

Men en sådan opremsning dækker kun større og kendte herregårde i det danske kulturlandskab. Vi må ikke glemme, at en lang række mindre og middelstore ejendomme gemmer på en mangfoldighed af herligheder, der i allerhøjeste grad hører til vore smukkeste naturområder. Mindre kendte er bl.a. en række meget store skovgodser i Midtjylland, de såkaldte grossererplantager, som blev skabt i forbindelse med den jyske hedes opdyrkning.

Der er således at væld af forskellige, danske land-skabstyper, der hører ind under herregårdene. Sammen med bygnings- og havekunsten er kulturværdierne uløseligt forbundne og udgør samlede miljøer, hvis bevaring burde være et nationalt anliggende.

*Et typisk landskab-
stræk omkring
herregårdene:
alléen, her ved
Kongsdal på
Vestsjælland*

Konkylieskabet på Frederiksdal

af lensgrevinde Vibeke Schulin

I 1747 fuldførte arkitekten Nicolai Eigtved et *maison de plaisance* for geheimeråd Johan Sigismund Schulin, bygget til sommerophold. Et refugium, som skulle byde sin travle bygherre ro og hvile i et krævende liv som rigets højeste embedsmand og kongens rådgiver. Dette sidstnævnte hverv var også grunden til, at det lille slot blev placeret så nær hovedstaden. Man ønskede at have husets herre indenfor rækkevidde.

Nordsjællands gode jorder delte kongen ikke gerne ud af. Her var skove til jagter, søer og velplejede karpedamme til fiskeri, som foruden at tjene til adspredelse også skaffede de nødvendige ressourcer til hofholdningen – og her var ikke mindst de nødvendige og dyrt anlagte kongeveje, hvoraf forsyninger bringes frem til hovedstaden. Frederiksdal Slot blev undtagelsen fra denne regel, og har i mere end et kvart årtusinde ligget på sin bakketop nær rigets hovedstad. Det fik imidlertid indenfor sit først kvarte århundrede sin status ændret fra at være en stor og berømt statsmands repræsentative sommerbolig til at være rammen om en families liv i gode og onde tider på alle årets dage.

Frederiksdal er forblevet i bygherrens families eje og det rummer i sit indre, foruden Eigtveds smukke interieurer, ligesom andre hovedbygninger udover landet, der gennem lange åremål har fået lov at forblive i den samme families eje, den ufattelige skat, som udgør huset sjæl! Ting og genstande, møbler, billeder, bøger – anskaffet, brugt, slidt, forsvundet ud af huset ved gif-

termål eller generationsskifter, som det også er sket overalt, men en kerne bliver tilbage, bliver bevaret – måske ikke altid det mest kostbare, men det som er vokset så fast i et gammelt hjem, at ingen vover eller nænner at rive det ud af den sammenhæng, hvori det hører til. Den anden del af sjælen, er hvad generationerne i huset har aflejret af skriftligt vidnesbyrd om det liv, som her været levet i stuer og køkken, i avlsbygninger og medhjælperboliger – upstairs and downstairs – for at udtrykke det på nudansk. Det udgøres af regnskabsbøgerne og de oftest meget sirligt ordnede bilag hertil, af breve, dagbøger, testamenter og inventarier, musikallier, filosofiske betragtninger om liv og død, politik og jura og børn og unges opdragelse såvel som afhandlinger om praktiske emner, foruden af lejlighedsdigte og ligprædikener – det er her alt sammen, fordi sådanne huse ikke har været handlet, ikke har været tomt.

På Frederiksdals mansardetage står et konkylieskab, og regningen for det udførelse hos kunstdrejer Lorenz Spengler er dateret 1762 og findes i husets arkiv. I 1983 viste Kunstindustrimuseet udstillingen “Konkylien og mennesket”, og ved den lejlighed fik også Frederiksdals konkylieskab lov at forlade sine trygge hjemlige omgivelser og fortælle sin historie.

At samle konkylier var i 1700-tallet en sand mani. Samlerne fandtes selvsagt i samfundets øvre lag og kunne være alle, fra selvstændigt næringsdrivende til medlemmer af det højeste aristokrati. Menneskets fascination af konkyliernes mangfoldige både yndefulde

Frederiksdal ved Lyngby, der blev opført 1744-45 af Nicolai Eigtved som maison de plaisance for geheimeråd Johan Sigismund Schulin, ejes og bebos stadig af familien Schulin

og barokke former og deres farvers rigdom spores fra de tidligste tider. I huler fra palæolitisk tid finder man således skaller, hvori der er boret huller til den snor, hvormed man kunne gøre sit fund til et halssmykke. Både i renæssancens, barokkens og ikke mindst i rokokkens kunst og arkitektur er kammuslingen det regelmæssigt gentagne ornament. Botticelli lader i 1400-tallet sin yndefulde Venus fødes af havet stående i en muslingeskal. Hos de nederlandske malere i 1600-tallet indgik snegle og konkylier på talrige blomsterbilleder eller stilleben, ikke blot som et lille kuriosum, men også som en væsentlig del af opstillingen, hvis de da ikke simpelthen var motivet.

Indenfor kunsthåndværk – ikke mindst i guldsmedekunsten – udførtes vidunderlige og raffinerede arbejder med konkylien som inspiration. F.eks. nautilpokalerne, hvor selve skallen udgør bageret, monteret med ædle metaller, ædelstene, koraller og elfenben som fod og udsmykning af stilk og indfatning af bæger. Her i Danmark findes, fortrinsvis på Rosenborg, en del nautilpokaler, hvoraf de fleste stammer fra Det Kongelige Kunstkammer. August den Stærke, kurfyrste af Sachsen og konge af Polen, hvis konkylie-mani må have været uden grænser, har efterladt os en overdådig og imponerende samling i Grünes Gewölbe i Dresden. Her kan alle såvel tænkelige som usandsynlige udnyttelser af konkylier både i kunsthåndværk og som udsmykning af interieurer beskues.

I slutningen af 1600-tallet skriver den engelske læge Martin Lister sin “Historia Conchyliorum”, det værk som bliver grundlaget for konkyliologien som viden-skab. Trods Listers værk synes konkylierne først hen imod midten af det følgende århundrede, hvor en tiltagende bred interesse for naturvidenskaberne også gør sig gældende, at blive egentlige studieobjekter.

Just på den tid ansætter enkegrevinde Schulin på Frederiksdal en hovmester til at varetage den unge greves, den seksårige Frederik Ludvigs opdragelse. Valget falder på den unge teologistuderende Otto Friede-

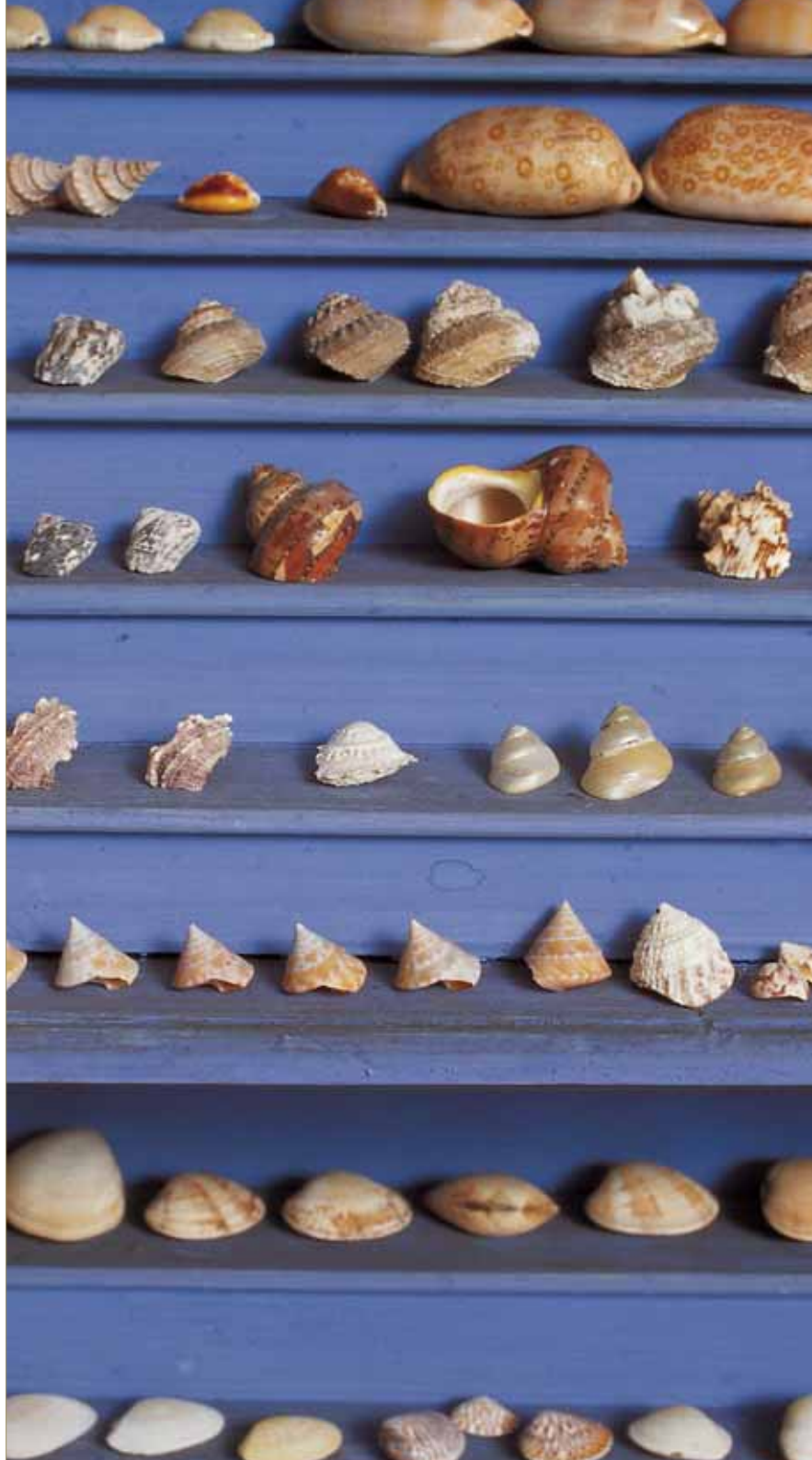
rich Müller, søn af en hoftrumpeter bosat i St. Kongensgade i København. Trods grevindens dybt religiøse og pietistiske sindelag synes hun også med sin i tiden så almindelige hang til en sværmerisk naturtilbedelse at blive den, som inspirer ham til at vende sin interesse fra det teologiske til det biologiske. Mangfoldige og kostbare var de hjælpemidler, som Müller skønnede nødvendige for sine bestræbelser på at uddanne den unge greve, men de tjente i højeste grad også til at pleje hovmesterens egne interesser. Der anskaffes foruden de for studierne nødvendige effekter, såsom mikroskoper, glober, anatomiske præparater etc., også musikinstrumenter. Müllers kyndighed i tonekunsten havde haft stor betydning for hans ansættelse som hovmester og der indkøbes da også herefter et stort Klavicymbel (160 Rigsdaler), en violin og en violoncel. Der har således ikke manglet instrumenter til akkompagnementet af de hyldestdigte og sørgekvad, hvormed Müller priste eller begræd begivenheder i familien – Grevinden lod sig hylde og betalte! Velekviperet og særdeles velafflønnet færdedes Müller hjemmenvant i de fornemme kredse, når han da ikke drog af sted på dannelsesrejser med sin elev gennem Europa i familiens ekvipage. Rejsemålene var i høj grad bestemt af Müllers ønsker om at frekventere de universiteter, hvor hans mere private studier kunne tilgodeses.

Müller kom til familien på Frederiksdal i 1753. I 1758 kunne han indstille sin elev til studentereksamen på Københavns universitet. Selv fandt han i 1750'erne tid til at lægge sig efter sprogstudier. Da den unge greve gerne skulle blive egnet til at gøre karriere i statens tjeneste, måtte juraen selvsagt inddrages. Altså kastede Müller sig over juridiske studier og bestod i 1760 eksamen. I 1763 udkom hans første bog: “Efterretning og erfaring om svampe, især rørsvampens velsmagende pilse” tilegnet “Deres Høi-Grævelige Naade, Høi velbårne FRUE GEHEIME-RÅDINDE, GRÆVINDE von Schulin. Min Nådige Frue!” I 1764 udkom “Favna insectorum Fridrichsdalina...” og mellem disse to udgivelser

Frederiksdals velbevarede konkyliesamling fra omkring 1760

kom altså konkylieskabet til Frederiksdal, udstyret af hofkunstdrejer Lorenz Spengler, som var bosat i København, men med en europæisk berømmelse som konkylilog.

Otto Friedrich Müller opnåede at blive en internationalt berømt naturvidenskabsmand. Overbibliotekar Jean Anker på universitetsbibliotekets 2. afd. i København fuldførte i 1943 sin disputats om Otto Friedrich Müller og beskæftiger sig her indgående med Müllers hovmestertid på Frederiksdal, men også med de enestående muligheder den bød ham for en ganske kynisk udnyttelse af familien økonomisk. Man er faktisk aldrig kommet over det (!!), men lidt af Müllers verdensberømmelse her dog især i naturvidenskabelige kredse smittet af på stedet. Frederiksdal har i enestående grad bevaret sine oprindelige interieurer, og man har således også her i huset noget at takke Müller for, idet "poverty" som bekendt "is the best preserver!"

Herrernes Hus. Hornslet kirke

af museumsinspektør Ulla Kjær

Enhver kirke er Herrens Hus. Det er en uomtvistelig sandhed, der også ligger i selve ordet kirke (af græsk “kyriakon”: det der hører til Herren, Gud). Men i talrige tilfælde har den enkelte kirke ikke alene været det fysiske udtryk for “det der hører til Herren, Gud”. Den har også været en del af en anderledes jordbunden herres ejendom.

Lokale stormænd har op gennem tiden typisk haft et ansvar for stedets religionsudøvelse – og har samtidig brugt religionen til at sikre deres magt. Det gjaldt i oldtiden og det gjaldt efter Danmarks kristning. Fra den tidligste middelalder blev mange kirker bygget, udsmykket og udstyret af sognets mægtige. Og siden svenskekrigsårene i 1600-tallet blev endnu flere kirker regulære handelsobjekter. Kronen begyndte nemlig at sælge ud af sine kirker, dvs. at den solgte retten til at administrere de penge, der kom ind som skat til kirken. Køberne var typisk de lokale herremænd, der på denne måde fik en ekstra indtægt og en forsteret til stedets kirker – mod at sørge for, at de var holdt ved lige og vel betjent. I 1903 fik kirkerne ved lov mulighed for at købe skatteadministrationsretten tilbage og blive selvejende. Men de urgamle bånd mellem kirken og herregården blev sjældent helt brudt. Alle ældre danske kirker står som levende fortællinger om de slægter, der i tidens løb har brugt dem, og i de fleste tilfælde bliver fortællingen særlig intens i skildringen af de slægter, der har haft en mere afgørende indflydelse på kirken. De slægter, der har ladet større eller mindre dele af kirken opføre og ind-

rette og som gennem århundreder har domineret sognets kultur, økonomi og retspraksis.

Hornslet kirke, der ligger lidt nordvest for Kalø Vig, umiddelbart syd for herregården Rosenholm, er blandt Danmarks mest markante herregårdskirker. Kernen i den nuværende, anselige kirke er en lille, romansk kampestensbygning, som på nordvæggen har bevaret en del af sin senromanske udsmykning i form af to billedfriser. Den øverste viser en endnu ikke sikkert identificeret beretning med en stormand som hovedperson; mens den nederste består i en drabelig rytterkamp omkring en borg. Stormænd har åbenbart spillet en rolle i Hornslet kirkes historie længe før Rosenholm blev til Rosenholm. Sandsynligvis kom de fra denne gårds middelalderlige forgænger Holm.

Men fra 1500-tallets slutning faldt herregårdens og kirkens historie for alvor sammen. Både gård og kirke blev overtaget af rigsråd Jørgen Rosenkrantz (1523-96), der lod begge dele gennemgribende forvandle. I stedet for det gamle Holm opstod et tredobbelt voldsted med en statelig renæssancegård og et moderne haveanlæg med et muret lysthus med arkader og svajet pyramidespir og navnet Pirkentavl. Hornslet kirke, der i 1400-tallet var blevet lidt længere og forsynet med våbenhus, blev sideløbende forvandlet til en imponerende ramme om både de kirkelige handlinger og – ikke mindst – slægten Rosenkrantz’ gravmæler. Forbindelsen mellem herregård og kirke gav overalt herregårdsejeren den ekstra fordel at kunne udnytte kirkens rum til en begra-

*Nord for Århus
ligger Hornslet
Kirke, hvis historie
er tæt forbundet
med familien
Rosenkrantz på
Rosenholm*

velse, der kunne fastholde et passende minde om hans liv og gerning og derved hjælpe hans efterkommere med at opretholde slægtens status.

Hornslet kirke kom til at stå med et langhuskor med tilføjet gravkapel og et tårn afsluttet med arkader og svajet pyramidespir som en pudsigt parallel til lysthuset Pirkentavl. Våbenhuset fik to etager og blev indrettet med et teologisk bibliotek. I det indre kom nye stole, en ny prædikestol og en ny degnestol med en udsøgt træudsmykning. Men ældre dele som f.eks. den fornemme fløjaltertavle fra omkring 1525 blev bevaret, om end dens fodstykke blev forsynet med et nyt maleri – samt Jørgen Rosenkrantz og hans hustrus våbener.

Både det nye kor og kapellet var indrettet med gravkældre, og hertil lod Jørgen Rosenkrantz de jordiske rester af flere forfædre føre. I de følgende århundreder blev Hornslet kirkes krypter fyldt. De mange kister er nu nedbrudte af opholdet under gulvet, og deres indskriftplader er for længst taget af. Men de henfarne bliver nærværende, når man står over for mindetavlerne med deres portrætter, malet af så fremragende kunstnere som Tobias Gemperlin og Abraham Wuchters. I kapellet står en tavle med dokumentationen for Jørgen Rosenkrantz' stand i form af hans seksten anevåbener, dvs. de adelige våbener for hans forældre, bedsteforældre, oldeforældre og tipoldeforældre, og på den tilstødende væg træder Jørgen Rosenkrantz, hans hustru og børn frem fra sidefløjene på en mindealtertavle med et opstandelsesmaleri i midtfeltet.

Korets nordvæg er dækket af en kolossal mindetavle over Jørgen Rosenkrantz' oldefar og tipoldefar, og vestpå i kirken følger først en marmortavle med et portrætmaleri af Jørgen Rosenkrantz' søn, den lærde Holger Rosenkrantz og hans hustru Sophie Brahe; derpå en tavle af sandsten og marmor med et maleri af Jørgen Rosenkrantz' sønnesøn Erik Rosenkrantz med hans i alt tre hustruer, Margrethe Skeel, Mette Rosenkrantz og Margrethe Krabbe. Til den sidste mindetavle er i øvrigt fæstnet en indbundet bog med bl.a. ligtalen over Erik Rosenkrantz, som typisk for tiden lignes med solen, mens enken lignes ved månen.

Begravelsesdynastiets grundlægger, Jørgen Rosenkrantz, sammenfatter de enkelte familiemedlemmers ønske om gravfred i vers på sin våbentavle: "Nu beder jeg alle, som faa i Wold/Dette sted I lader mig i behold".

Som en slags lokale konger over det efterhånden ret betydelige område, der lå under Rosenholm, havde Jørgen Rosenkrantz, hans søn og sønnesøn et naturligt ansvar for deres undergivnes tilværelse, et ansvar, som de havde ry for at tage alvorligt. I 1672 sluttede Erik Rosenkrantz sig til den lange række af herregårdsejere, der stiftede et hospital – i betydningen pleje- eller fattighus – på deres gods. Dette hospital findes stadig. Som et lavt stråtekt hus ligger det bygget ind i den vestre kirkegårdsmur: et vidnesbyrd om de mere ydmyge slægter, der også kom i Hornslet kirke for 350 år siden og som glædede sig lige så meget over det imponerende hus, som deres jordiske herrer havde skabt til den himmelske.

I korets nordvæg hænger den store mindetavle over Jørgen Rosenkrantz' oldefar og tipoldefar

ANNO DOMINI 1525
 DODE SÆLIG & WELBYRDIG
 MAND OTTE HOLGERS SØN
 ROSENKRANTZ SÆL BOILER
 VDI LYBECK OC BLEF SÆL
 BEGRAFVEN VDI DOM
 KIRCKEN & LODT HANS
 SØN HOLGER ROSEN
 KRANTZ HANS BEEN THER
 OPTAGE OC LODT SÆM
 SGIEN NEDER LEGGE
 VDI BOILER SØGNE KIRCKE
 WOJDT KIRCKE

ANNO DOMINI 1496
 DODE SÆLIG & WEL
 BYRDIG MAND HOLGER
 ERICKS SØN ROSEN
 KRANTZ TIL BOILER
 PÅ RØGHOLM I SKONE
 OC BLØF FØRDT SÆL
 MARIAGER CLOSTER
 OC SÆL THER
 BEGRAFVEN

Avlsgårdens bygninger

– Grænser for genbrug?

af arkitekt maa Ebbe Keld Pedersen

Den danske herregård er en jordbrugsejendom, hvor avlsgården er bedriftens centrum. Sammen med hovedbygningen udgør avlsgården ofte et imponerende anlæg. Af landets avlsgårde er færre end 50 bygningsfredede.

Avlsgårdens enkelte bygninger er opført til en bestemt brug. I årenes løb er bygningerne blevet ændret for at kunne imødekomme de krav, som udviklingen i landbrugets driftsformer og teknologi har stillet. Det gælder også de fredede driftsbygninger.

Der er selvsagt nogle begrænsninger med hensyn til, hvor meget de fredede bygninger kan ændres eller ombygges, hvis deres arkitektonisk og kulturhistoriske værdier – fredningsværdierne – ikke skal lide overlast. På den anden side er det en almindelig erfaring, at bygninger bevares bedst ved at være i brug.

Det er tankevækkende, at en række ældre fredede driftsbygninger i dag indgår i et moderne produktionsapparat. I den store agerumslade på Gammel Ryomgård har det været muligt at indpasse et moderne korntørringsanlæg uden at gribe ind i bygningens karakteristiske plan og svære tømmerkonstruktioner. Dog var det nødvendigt at forsænke indkørslerne i bygningens gavle, for at de store traktorer kunne komme ind. Et andet eksempel er den gamle kostald på Østergård ved Langå, som er blevet omdannet til en moderne løsdriftstald. Og på Kærbygård har det været muligt at indpasse en moderne svineproduktion i en ældre staldbygning med skyldig hensyntagen til de krav, en sådan produktion

stiller. I de to sidste tilfælde er nogle almindelige bygningskonstruktioner blevet erstattet med indbygningspær af stål for at opnå en stor sammenhængende gulvflade.

I den nævnte eksempler er der tale om *fortsat brug*, hvilket ud fra et fredningsmæssigt synspunkt må foretrækkes, idet bygningernes historiske kontinuitet dermed bevares. Det er først i de tilfælde, hvor bygningerne ikke længere opfylder deres formål – det vil sige er gået ud af brug – og derefter ønskes taget i anvendelse til et nyt formål, der er tale om *genbrug*.

Bygninger er altid blev genbrugt, hvor man har kunnet finde en økonomisk rentabel funktion til dem. Men alene omkostningerne ved at holde avlsgårdens omfattende bygningsbestand tæt på tag og fag kan være en tung økonomisk byrde. Dertil kommer, at bygningerne altovervejende er opført som simple bygninger. Hvor de i en periode har stået helt eller delvist ubenyttede, vil den nødvendige genopretning tillige med en nyindretning være meget omkostningskrævende.

Ud fra kendte eksempler er det næppe en helt forkert påstand, at den mindst omkostningskrævende genbrug af driftsbygningerne vil være den mest skånsomme overfor bygningernes fredningsværdier. Lagervirksomhed, værksteder og udstillingssteder lader sig i alt væsentligt realisere indenfor bygningernes bestående rammer. Det er straks vanskeligere, når bygningerne ønskes indrettet til formål, der indebærer, at mennesker skal opholde sig i dem i længere tid. Det kan være som

Luftfoto af Bidstrup
syd for Randers med
det store avlsgårds-
anlæg

kontorvirksomhed, kursuscenter eller boliger. Kravene til dagslys, opvarmning, isolering og alle slags tekniske installationer er så afvigende fra bygningernes oprindelige brug, at det ikke kan undgå at ændre bygningernes hele karakter – både i det indre og i det ydre.

Ved ændringen af bygningsfredningsloven i 1997 blev der indført et nyt begreb – *handlingsplanen*. Den er tænkt som et redskab for ejer og fredningsmyndighed til at få afklaret de fredede bygningers anvendelsesmuligheder indenfor de begrænsninger, som opretholdelsen af fredningsværdierne sætter. En metodisk afsøgning af driftsbygningernes anvendelsesmuligheder kan, i det omfang den fører til realiserbare forslag, give et billede af bygningernes brugsmæssige potentiale.

En handlingsplan kan gribes an på to principielt forskellige måder, som vil afspejle sig i den arbejdsmetode, der anvendes. Den ene er en katalogmetode, hvor der opstilles en række tænkelige funktioner, hvorefter de nødvendige bygningsmæssige indgreb, funktionerne vil medføre, bliver belyst. Den anden fremgangsmåde er at undersøge, hvilke bygningsmæssige indgreb bygningerne kan tåle ud fra et arkitektonisk synspunkt. Nye funktioner, hvad det end måtte være, må indordne sig under de arkitektoniske principper eller spilleregler.

Det er uundgåeligt, at fredningsværdierne vil blive påvirket ved en ændret brug af bygningerne. Spørgsmålet er da, om bygningsændringerne holder sig indenfor fredningsmyndighedens tålegrænse. *Tålegrænsen* er et udtryk for, hvilke bygningsmæssige ændringer, der kan accepteres, hvis fredningsværdierne ikke skal lide overlast, og fredningen blive meningsløs. Med andre ord, hvilke bygningsændringer fredningsmyndigheden vil give tilladelse til.

I en handlingsplan for den fredede herregård Bidsrup har arkitekt m.a.a. Lars Nicolai Bock anvendt de arkitektoniske princippers metode på avlsgården. Fra den omfattende arkitektoniske analyse bringes på mod-

stående side et uddrag. Forslagene til facadeudformning er eksempler på indgreb, der kan sandsynliggøre en udnyttelse af en tidligere staldbygning til andre formål end landbrugsformål.

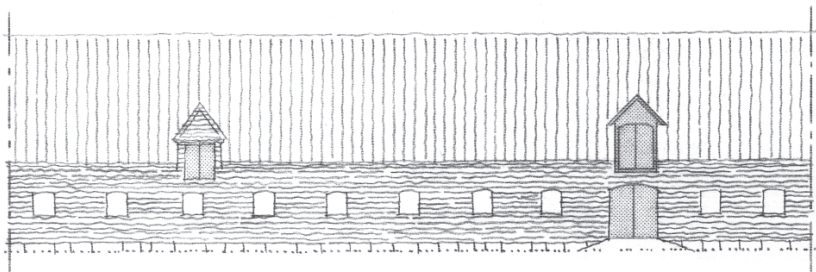
Eksemplet fører naturligvis til spørgsmålet, om små indgreb altid er de mest skånsomme mod de arkitektoniske og kulturhistoriske værdier, og om bygningens karakter altid fastholdes bedst ved de indgreb, der har den mest begrænsede udstrækning? Kan man ved større og dristigere indgreb i nogen tilfælde fastholde en særlig karakter – en særlig stemning forbundet med en bygning – på trods af ændringen – eller måske i kraft af ændringen? Det giver sig selv, at den individuelle arkitektoniske løsning ikke ukritisk kan gentages ved andre bygninger.

Som nævnt opføres bygninger til en bestemt brug. Brugen er således en vigtig del af bygningens idégrundlag. En oprindelig idé kan være vanskelig at bevare, hvis en ny funktion, der skal indpasses, fordrer en anden idé. Ideelt set er en vellykket ombygning en syntese af flere ideer – en historisk og en nutidig – i et arkitektonisk hele.

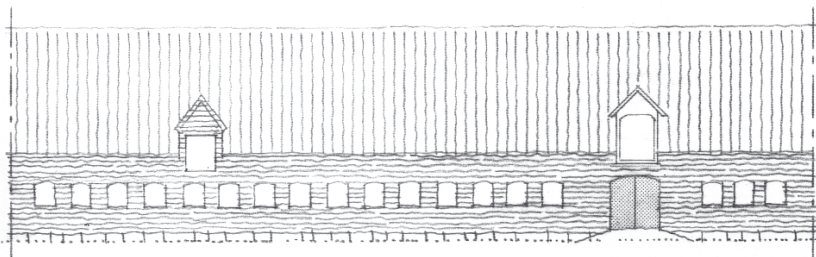
Ethvert bygningsarbejde indebærer, at der skal træffes nogle valg. Det er derfor vigtigt at kende bygningernes historiske forudsætninger i videste forstand – ikke blot bygningernes materielle historie. Herregårdens avlsgård er noget andet end den mindre landbrugsejendoms driftsbygninger. Herudover må arkitekten gøre sig sin holdning til opgaven klar. Et teoretisk grundlag for et bygningsarbejde er lige så vigtigt som praktisk viden og kunnen. For kun med dette in mente, er det muligt at opstille en sammenhængende argumentation for de indgreb, der foretages.

Det er det teoretiske grundlag sammenholdt med bygningsarbejdets håndgribelige resultater, som danner grundlag for eftertidens vurdering af det, vi har gjort.

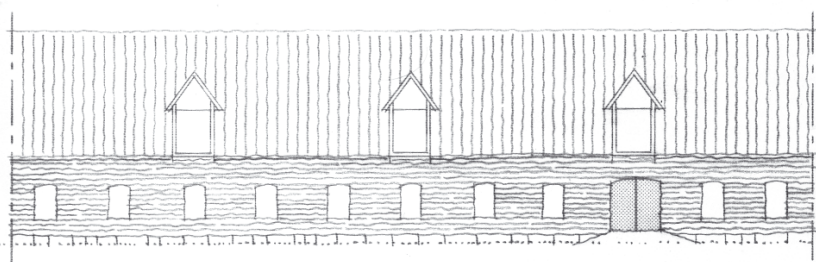
Kilde:
Handlingsplanen for Bidsrup er udarbejdet som led i mit forskningsprojekt "Gårdens bygninger – Fredede landbrugsbygningers brug og bevaring". Projektet er publiceret på hjemmesiden www.gaaardensbygninger.dk

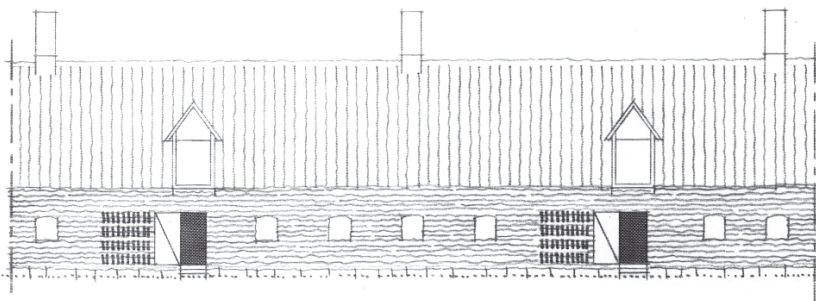
Eksempel nr. 1 viser de eksisterende forhold på Bidstrup, sådan som de typisk forefindes

Eksempel nr. 2 tager udgangspunkt i nogle relativt små indgreb. Dobbelt så mange vinduer og glas i eksisterende kviste

Eksempel nr. 3 tager udgangspunkt i middelstore indgreb. Eksisterende vinduer er udvidet. Der er opsat nye kviste med glas og en ekstra kvist er tilføjet

Eksempel nr. 4 tager udgangspunkt i større og mere omfattende indgreb. Facaden er ommuret to steder med felter af mønstermurværk, der tillader lysindfald. Dørene er forsynet med skydeporte. Der er opsat kviste med glas og tilføjet lanterner i tagryggen som ovenlys.

Nørre Vosborg

– Herregården som kultur- og oplevelsescenter

af kontorchef Vibeke True

Herregårdshjem

Langt ude mod vest ligger en af Danmarks mest stemningsfulde herregårde, Nørre Vosborg, i et fladt marsklignende landskab ved Storåens udmunding i Nissum Fjord, tæt ved Vesterhavet og omgivet af betydelige fredede og statsejede arealer.

Herregårdens jordtilliggender udgør samlet ca. 220 hektar. Bygningsanlægget er kompakt og består af en 4-fløjet borg med voldgrav, avlsbygninger og en markant portbygning, omgivet af marker og enge. Det er bygget over fire århundreder, den ældste fløj stammer fra omkring 1550, portårnet er fra 1790 og avlsbygningerne fra 1700- og 1800-tallet.

Nørre Vosborg er en gammel herregård, hvis historie afspejler vigtige epoker i Danmarkshistorien. I middelalderen var ejendommen involveret i stridigheder mellem krone og adel, på reformationstiden mellem konge og kirke, under enevælden blev den overtaget af borgerskabet og i oplysningstiden af en tidligere fæstebonde. I det 20. århundrede fik Nørre Vosborg nye ejere, der restaurerede bygningerne, og som den første herregård herhjemme blev Nørre Vosborg i 1981 hædret med Europa Nostra prisen for et særligt vellykket restaureringsarbejde. Siden er bygningsværket gået i forfald, og den livsform, som hørte sammen med herregårdens status og funktion i landbrugssamfundet, er for længst forsvundet. Tilbage står Nørre Vosborg som et klassisk eksempel på en dansk herregård, der har svært ved at overleve i en nutidig sammenhæng.

Bevaring og udvikling

Ringkjøbing Amt har i en længere årrække været optaget af at finde en løsning, der skulle sikre Nørre Vosborgs fremtid og dermed bevare en vigtig del af den vestjyske kulturarv. Det var baggrunden for, at amtet i foråret 2003 tog imod Fonden Realdanias invitation til et samarbejde om at undersøge muligheden for at udvikle Nørre Vosborg til en betydningsfuld kulturinstitution. Ét af Fonden Realdanias fokusområder er sikring af den historiske arv. Strategien går ud på at bevare værdifulde kulturmiljøer og samtidig sikre en nutidig anvendelse på et økonomisk bæredygtigt grundlag. Nørre Vosborg passer godt ind i dette koncept. Det er det måske mest helstøbte herregårdsanlæg, der er tilbage i Vestjylland. Ringkjøbing Amt ser bevaring og udvikling af Nørre Vosborg som et stort aktiv for regionens kulturliv og erhvervsliv og for den regionale udvikling i det hele taget.

Kultur- og oplevelsescenter

Fonden erhvervede sig forkøbsret og nedsatte sammen med Amtet en arbejdsgruppe, der udarbejdede en forretningsplan med godsejer Peter Olufsen, Quistrup i spidsen. Samtidig blev der udarbejdet en projektplan for renovering og ombygning af bygningsanlæg og park i samarbejde med arkitektfirmaet Claus Bjarrum. Nellenmann Konsulenterne var tilknyttet planlægningsarbejdet. Det har været Fonden og Amtet magtpåliggende, at regionale og lokale kræfter blev inddraget i proces-

*Nørre Vosborg nord
for Ulfborg ved
Nissum Fjord*

sen, så der blev udviklet et ejerskab til projektet.

Visionen er at udvikle Nørre Vosborg til en kulturhistorisk perle og skabe et flagskib for kultur og erhverv, sat ind i en helhed med natur og landskab. Det er ambitionen, at herregården Nørre Vosborg skal blive et mønstereksempel på udvikling af historiske anlæg til fremtidig bæredygtig anvendelse. Desuden skal herregården medvirke til at støtte op om regionens udvikling og tiltrækningskraft, og det indebærer, at stedet skal have betydning for regionens virksomheder, kulturinstitutioner og borgere. Visionen skal realiseres via en række mål og indsatsområder. Nørre Vosborg skal udgøre spændende rammer for fremvisning af kunst og kultur af høj kvalitet; stedets autenticitet og historie skal formidles ind i en regional forståelsesramme; der skal udbydes aktiviteter og tilbud inden for kunst og kultur, erhverv, natur og fritidsliv. Det er hensigten at drive restaurations- og hotelvirksomhed i pagt med de øvrige aktiviteter, denne del af virksomheden bortforpagtes. Projektplanen omhandler en gennemgribende renovering og delvis nyindretning af de historiske bygninger, der alle med en enkelt undtagelse er fredede. Dertil kommer om- og tilbygninger, der tilsammen skal skabe de fysiske rammer for nye kulturelle og erhvervsmæssige aktiviteter. De omfatter bl.a. en "multisal", udstillingsrum, restauration og overnatningsmuligheder.

*Interiør fra Nørre
Vosborg*

Endelig vil det omgivende kulturlandskab og naturen kunne bidrage med oplevelsesmuligheder.

Fonden Realdania har i 2004 købt Nørre Vosborg og overdraget ejendommen til Realdania Ejendomme. De forskellige planlovmæssige og andre myndighedsforhold er ved at være på plads. Der er indgået en partnerskabsaftale mellem Fonden Realdania og Ringkjøbing Amt. Fonden Realdania har forpligtet sig til at stille en færdigrestaureret og driftsklar herregård med inventar, faciliteter og haveanlæg til rådighed for Fonden Nørre Vosborg. Denne fond er etableret med et millionindskud fra Amt og Ulfborg-Vemb Kommune, og Amtet har forpligtet sig til at yde støtte til de kulturelle aktiviteter. Byggeprojektet vil stå færdigt i 2008. Herregården har været og vil fortsat være åben for publikum, idet restaureringsarbejdet forventes at blive en attraktion i sig selv.

Det særlige samspil mellem kultur, natur og erhverv, som nu for alvor skal til at udfolde sig på Nørre Vosborg, er tænkt som et koncept for, hvordan en herregård kan løftes ind i en ny tid uden at miste sin oprindelige identitet. De danske herregårde er en væsentlig del af den danske kulturarv, som der skal gøres en særlig indsats for at sikre for eftertiden.

H.C. Andersen og herregårdene

Af docent, dr. phil. Johan de Mylius

Det hører med til vore begreber om en rigtig herregård, at den har et spøgelse, at der knytter sig sagn eller sandfærdige beretninger til den om onde herremænd og arme bønder på træhesten, om indemurede døtre og blod, der ikke kan skures af gulvet.

Men nævner man herregårdene, så nævner man også ofte H.C. Andersen. Eller herregårdene nævner ham selv, for egentlig er de rundt omkring lidt stolte af at kunne sige, at lige netop på denne herregård har H.C. Andersen boet. Hvordan gik det nu til, spørger nogle, at fattigmandsbarnet Andersen kunne feriere på danske herregårde? Endda før han blev europæisk berømt og dermed en selskabsløve, man gerne ville vise frem!

Det gik såmænd meget naturligt til. For det første skal man huske på, at herregårdene dengang, hvor der var stort folkehold og penge til huse, havde et livligt gæsteri. Man kunne have familie boende i perioder, nogle gange endda i år og dag. Man havde udefra kommende gæster til almindelig adspredelse i ugevis om sommeren eller i jagtsæsonen eller ved juletid. Og man havde disse gæster lige så meget for sin egen skyld som for gæsternes skyld. For det andet så blev Andersen straks ved sin debut i 1829 med prosabogen *Fodreise* og med sine tidlige digte et kendt litterært navn, som de unge damer (det var især damerne, der læste bøger) gerne ville se.

Den allerførste herregård, Andersen holder ferie på, er Nørager, beliggende ved Tissø på Sjælland. Her kommer han i sommeren 1829, fordi hans velynder, Jonas

Collins sønner holder ferie dér hos kammerråd Claus Christian Bang. Og derfra går forbindelsen så videre næste år til den nordøstfynske herregård Hoffmannsgave, hvor der bor en bror til ejeren af Nørager.

Andersen kommer i reglen fra herregård til herregård via bekendtskaber og forbindelser, der opstår. Han "går i arv" eller bliver inviteret fra det ene sted til det andet. Dermed også sagt, at han ikke – som nogle af og til meget gerne vil tro det – var en utålelig nasseprins, som lå de adelige (eller undertiden borgerlige) herregårdsfamilier til byrde og bare skulle have gratis mad og ophold mod så til gengæld at være til frivillig eller ufrivillig underholdning for dem. Denne alt for populære opfattelse af Andersen og de danske herregårde er så langt fra virkeligheden som vel muligt.

Hertugparret af Augustenborg, som han havde mødt på Gisselsfeld, nærmest plagede ham om at komme til Augustenborg. Den gamle grev Gebhard Moltke-Hvitfeldt på Glorup kunne f.eks. skrive til ham i juni 1848:

Det er ikke Dem, min kiære Ven, som skal takke for Deres Ophold her paa Glorup, men det er mig, som bør skyldte Dem uendelig Tak, at De har villet bidrage til, at gøre mig mit Ophold her saa meget behageligt, thi Tiden svinde for mig her langt behageligere, naar jeg haver den Ære og Fornøjelse at see Dem hos mig. Glem derfor ikke Deres gode Lovte igien at besøge mig i September eller October dette Aar.

Børglum Kloster i Vendsyssel, som H.C. Andersen besøgte på sin store Jyllandsrejse i 1859 og inddrog i sin fortælling om "Bispen på Børglum og hans Frænde"

Nu har Andersen været på visit på et utal af danske herregårde, bl.a. fordi man tog sine gæster med på besøg på naboherregårdene. På den måde kom han vidt omkring. Men det er et mere begrænset antal, der kan rose sig af at have haft ham boende.

På Sjælland er det Nysø, Gisselfeld, Bregentved, Basnæs og Holsteinsborg. Sidstnævnte sted kan man endda den dag i dag se Andersens to værelser i det væsentlige stående, som da han sidste gang boede der. På Falster er det Corselitze. På Fyn er det Lykkesholm og Glorup. I Jylland er det især Wilhelmsborg, Frijsenborg, Nørre Wosborg og Børglum Kloster. I Holsten – dengang under dansk overhøjhed – Breitenburg ved Itzehoe. For slet ikke at tale om slotte som Augustenborg på Als og Gråsten i Sønderjylland (dengang jagtslot for hertugerne af Augustenborg).

I reglen brugte Andersen sine ophold på herregårdene som en “retræte”, hvor han kunne samle sig om at skrive. Og herregårdene har afgivet stof til mangt og meget både i hans romaner og i eventyr og historier. Her kan herregården afgive symbolsk kulisse (parken ved Glorup i romanen “Kun en Spillemand”) eller den kan være en aktiv medspiller som udtryk for overklassens hovmod (historien “Gartneren og Herskabet”).

Når Borreby på Sydvestsjælland spiller en hovedrolle i “Vinden fortæller om Valdemar Daas og hans Døtre”, er Andersens tilknytning til netop denne herregård

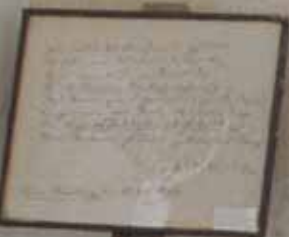
dog ganske perifer. Han har kun været på visit der, ikke boet der. Men når han beretter om lidt mere “ek-sotiske” steder som Nørre Wosborg i “En Historie fra Klitterne” og Børglum Kloster i “Bispen paa Børglum og hans Frænde”, så bygger det på, at han i 1859 på sin store Jyllandsrejse, der førte ham ikke bare ud til Vesterhavet, men også helt op til Skagen, var inviteret af ejeren af Nørre Wosborg, en etatsråd Tang, til at bo der, og ligeledes af Chr. Michael Rottbøll til at besøge Børglum Kloster.

På Nørre Wosborg viser man endnu en lille stue, som har været H.C. Andersens, og dér finder man også en kopi af et stort spidstelt, som man dengang havde med, når selskabet kørte ned til stranden. På Børglum Kloster kom Andersen til at bo i et værelse, som også Søren Kierkegaards bror, Peter Christian, der var biskop i Aalborg, havde boet i. P.C. Kierkegaard, vidste Andersen, havde oplevet spøgelse dér (nogle kanniker, der gik igen), og Andersen var lige ved at tro, at han også hørte dem rumstere. På Børglum Kloster gør man i dag ikke meget ud af Andersens ophold dér. Det er nævnt i forbifarten i den udstilling om stedets historie, som man har lavet i en længe til gården.

Blev Andersen ikke udødelig af at have været på Børglum, så er Børglum Kloster og andre herregårde med den til gengæld blevet udødeliggjort af Andersen.

*Nørre Vosborgs
“spidstelt”, som
beskyttede H.C.
Andersen mod
strandens sol*

10

Bypalæet

af bygnings- og kulturhistoriker John Erichsen

Overhofmarskal, gehejmeråd, lensgreve Adam Gottlob Moltke var Danmarks mægtigste mand i Frederik V's 20-årige regeringstid fra 1746 til 1766. Ikke mindst takket være kongelige gaver var Moltke også en af landets største godsejere. Hans besiddelser strakte sig over hele riget og hertugdømmerne med. På Sjælland lå hovedejendommen, grevskabet Bregentved samt hovedgårdene Turebyholm og Juellinge. På Fyn ejede han Glorup og Rygård, medens hans jyske godser omfattede Lindemborg, Høgholm, Dronninglund og Dronninggård. Af den fede lollandske jord tilhørte Gammelgård lensgreven. Endelig indgik Nør i Slesvig og i Tesdorph i Holsten i hans godsimperium.

Spøger man, på hvilken af alle disse herregårde Moltke boede, lyder svaret: Amalienborg! Den travle statsmand havde ikke tid til at være godsejer. Embedspligterne fordrede hans fulde opmærksomhed og tilstedeværelse i Den kongelige Residensstad. Om sommeren kunne han dog afse nogen tid til ophold på Bregentved. Denne herregård lå trods alt heller ikke langt fra København, og kongen aflagde gerne visit, når hans kære Moltke var taget på sommerferie.

Moltke er et rendyrket eksempel på 1700-tallets stor-godsejere, der investerede i jord; i hans tilfælde øgedes besiddelsen dels ved køb, dels ved foræringer fra kongen. Det sidste gjaldt eksempelvis Bregentved. Godsejere af dette format kunne naturligvis ikke selv drive deres godser. De var afhængige af loyale forvaltere på de enkelte ejendomme. Når Moltke etablerede sig med

et palæ på Amalienborg, hang det sammen med dette områdes inddragelse i Københavns bebyggelse i 1749. Moltke spillede hovedrollen i denne udbygning af Ny-København. Han fik nogle beskedne byggeplaner fra byens handelsmatadorer forvandlet til en storstilet politisk-dynastisk manifestation. En ny bydel skulle rejses til ære for Frederik V og den Oldenborgske kongestamme i anledning af dettes 300-års jubilæum på den dansk-norske trone. Som hovedmand i dette fyrsteforherligende arrangement gik Moltke selv i front ved at reservere en stor byggegrund der, hvor bydelens centrale plads skulle anlægges. Han forpligtede sig til at opføre et palæ efter tegning af hofbygmester Nicolai Eigtved, bydelens arkitekt.

Frederiksstaden, som det ny kvarter kaldtes, blev sæde for en række af samfundets absolutte topfolk. Flere medlemmer af konseillet (regeringen) byggede således i Frederiksstaden; det gjaldt udenrigsministeren J.H.E. Bernstorff, finansministeren F.L. Dehn og handelsministeren m.v. C.A. von Berckentin. Til denne kreds sluttede sig fem velbeslåede godsejere, der påtog sig at opføre et palæ i den nye bydel. Frederiksstaden blev den del af København, der rummede flest palæer. På denne måde bidrog samfundets spidser til at danne en arkitektonisk ramme omkring symbolet på det enevældige styre, J.F.J. Salys rytterstatue af Frederik V på Amalienborg Plads. Det fornemme præg blev yderligere forstærket efter Christiansborgs brand 1794, hvor kongehuset overtog Amalienborgpalæerne og dér ind-

Moltkes Palæ på Amalienborg, opført i 1750'erne af lensgreve Adam Gottlob Moltke, men fra 1794 en del af Amalienborg Slot. I forgrunden Salys rytterstatue af Frederik V

rettede en i arkitektonisk henseende usædvanlig residens, fordelt på fire ens bygninger. Kvarterets status som Københavns fornemste bydel har holdt sig til i dag.

Modellen med en kongeplads bestående af en rytterstatue omgivet af adelspalæer var set før. I 1670'erne var Kongens Nytorv anlagt som Danmarks første kongeplads, dvs. et nogenlunde regulært forment byrum, hvor forholdsvis ensartede monumentalbygninger omgav en statue af kongen. Fire palæer omkransede rytterstatuen. Byens øvrige adelspalæer var lokaliseret i tagdryppet af det kongelige residensslot, dvs. i Slotsholmsgade, ved Frederiksholms Kanal og i Stormgade, samt i den brede Købmagergade og i Ny-Københavns snorlige gader, henholdsvis Bredgade og Store Kongensgade.

Ved 1700-tallets midte var der en snes private palæer i København. Det var ikke noget nyt, at adelige godsejere etablerede sig med en standsmæssig bybolig. Fænomenet kendes langt tilbage. På Christian IV's tid ejede eksempelvis hans svigermor, den stenrige godssamler Ellen Marsvin, en stor gård ved nuværende Højbro Plads, og storgodsejeren Sievert Grubbe opførte flere borgerhuse i Strandgade på Christianshavn. Her var der måske snarest tale om kapitalanbringelse, men en del af rigsråderne havde – for at deltage i rigets styre – behov for at opholde sig i København gennem længere tid, og flere af disse indflydelsesrige mænd ejede en gård i byen. Disse ejendomme spillede dog næppe nogen stor rolle i adelens liv og antog derfor ikke særlig fornem karakter. Det var først med ændrede livsformer og barokkens nye arkitektur- og boligidealer, at bypalæet som type opstod i sidste fjerdedel af 1600-årene. Palæerne hævdede sig i bogstavelig forstand over byens almindelige og mere anonyme gårde og huse. Ikke blot var palæerne højere og bredere, de udmærkede sig også ved deres arkitektoniske udtryk og fornemme karakter. Den der f.eks. færdedes i Stormgade, ville ikke være i tvivl, når han stod over for et af gadens to palæer, hvad

enten det var grev Holsteins eller gehejmeråd Rabens Hotel, som man med et fransk ord kaldte palæerne.

Palæerne opstod med Enevældens indførelse i 1660 og etableringen af en titeladel. Hermed skabtes en rangorden og et sindrigt ceremoniel omkring den enevældige monark med tilhørende repræsentative pligter for de nyudnævnte grever og baroner. Mange blev nødt til at opholde sig i København i længere perioder; især var det påkrævet for de godsejere, der beklædte det enevældiges styres mange embeder. Kongens Nytorvs anlæggelse og opførelsen af de omgivende adelspalæer skal ses i lyset af den ny enevældige styreform.

De fleste af de omtalte palæer findes endnu, om end de alle har ændret funktion. De fire omkring Amalienborg Plads blev som bekendt omdannet til en utraditionel kongebolig i 1794, de øvrige har i 1900-årene fået et efterliv som offentlige institutioner, ambassader eller firmadomiciler. Ikke desto mindre bevarede mange medlemmer af landadelen længe en Københavnerbolig. Den mægtige familie Reventlow er et karakteristisk eksempel. Siden 1682 ejede den i Købmagergade byens største byggegrund. Her opførte storkansler Conrad Reventlow til Clausholm sit palæ. Hans oldebarn, samfundsreformatoren C.D.F. Reventlow, solgte det i 1776 for at flytte til et mere beskedent borgerhus i Amaliegade. Siden blev også denne bolig afhændet, og en senere efterkommer, lensgreve C.E. Reventlow til Christianssæde, Sandbjerg og Brahetrolleborg, finder vi i en lejlighed i Amaliegade, som blev opgivet kort efter 1900, da økonomien strammede til. Men adressen er karakteristisk. Det fornemme Amalienborgkvarter omkring Slottet vedblev at være godsejeradelens foretrukne bydel. Siden midten af 1800-årene var idealet efter jagsæsonen at deltage i nytårskuren, de kongelige aften-selskaber, teaterlivet og byens selskabelighed for så at rejse foråret i møde på Rivieraen.

At adelige godsejere etablerede sig med en standsmæssig bybolig var ikke kun et Københavner fænomen. Enkelte steder i provinsens købstæder står endnu for-

Wedells Palæ ved Frederiksholms Kanal, opført i 1740'erne af en borgerlig embedsmand, nu Københavns eneste palæ, der beboes af en adelsfamilie

nemme byhuse, opført af oplandets godsejere. Det gælder Gerhard Hansen de Lichtenberg til Engelsholm og Bidstrup, der indrettede sit palæ med den rigt dekorerede facade på Søndergade i Horsens og Palstrups ejer, Janus Friedenreich, som opførte en gård med stor svungen gavl på Nytorv i Viborg. Bypalæet er således en uadskillelig del af herregårdens kulturhistorie. Palæernes guldalder varede fra slutningen af 1600-tallet til begyndelsen af det 20. århundrede. De store ejendomme har ændret funktion og repræsenterer som så mange andre fredede bygninger andre forhold og en anden tid. Men vi kan stadig glæde os over dem, fordi de med deres arkitektoniske, kunstneriske og håndværksmæssige kvaliteter beriger bybilledet, skaber statelige rammer om nye funktioner og er monumenter over en svunden tids samfundsstruktur og livsform.

Haven på Gammel Estrup

af landskabsarkitekt Kirsten Lund-Andersen

Herregården Gammel Estrup på Djursland fremtræder som en helhed og udgør ét af Danmarks fineste kulturmiljøer. Herregårdshaven er en del af denne helhed og bidrager i væsentlig grad til at fortælle historie om sted, tid og havekultur. Når en historisk have skal sættes i stand, er der tre spørgsmål der trænger sig på: Hvad var der før? Hvad er der nu? Hvad skal der blive?

Hvad var der før?

Hvordan haven så ud i 1600-tallet vides ikke i dag. Vi ved, at de to orangeribygninger blev opført i 1720'erne, og man kan forestille sig, at en del af havens nuværende elementer stammer fra tiden før 1720. Det gælder hovedaksen, hvor der på begge sider kan have været mindre og større felter til plantning af nytte- og prydanter. Den senere anlagte have er bygget op omkring denne hovedakse, og akse er måske dengang udvidet i barokkens ånd til at række langt ud over havens grænser. Omkring 1800 blev de første matrikelkort udarbejdet, og fra 1803 har vi den første haveplan. Planen stemmer godt overens med havens hovedtræk i dag. Haven har tydelige barokke træk, men har, i modsætning til barokkens grundidé, ikke aksial forbindelse med hovedbygningen, som er en renæssancebygning med voldgrave omkring.

Hvad er der nu?

Haven ligger mod nord og er anlagt symmetrisk omkring hovedaksen i retningen nord-syd og afgrænses

mod syd, vest og nord af en kanal og mod øst af Alling Å. Landskabet er en lavtliggende ådal, og haven er flad som en pandekage. Haven indeholder fine træk af barokhavens elementer: parterrehave, bosquethave og en hovedakse, som fortsætter ud over havens grænser til det åbne kulturlandskab. *Parterrehaven:* Adgang til haven sker via en bro over kanalen. Indgangen er markeret med tre, oprindelig fire, lindetræer. Hovedaksen går gennem parterrehaven og deler haven i to symmetriske dele. Haverummet afsluttes af de to orangeribygninger. Haven deles på tværs af en grussti, og i skæringspunktet er der et bassin med springvand. På hver side af hovedaksen er der nord og syd for bassinet bede med sommerblomster og hække af buksbom. Den øvrige del af haven henligger i græs og er heget af lindehække. Der er spor af lindelysthuse i havens hjørner. Mod øst mellem lindehækken og Alling Å er der en køkkenhave, blomster til afskæring samt et åbent græsareal med enestående udsigt mod sydøst over ådalen og til hovedbygningen. *Bosquethaven:* Hovedaksen fortsætter mellem de to orangeribygninger og herefter som allé med lindetræer. På begge sider af alleen er der haver. Mod vest en bosquethave med lindealléer hele vejen rundt og i to diagonale linier. Lindetræerne er styrede og tæt plantede. De formodes at være fra 1700-tallet, men en nærmere tidsangivelse er ikke mulig, da årringe på lindetræer danner et meget uens mønster. Hvert tredje år bliver samtlige årsskud klippet ind til stammen og fjernet. I felterne mellem lindealléerne er

De to orangeribygninger på Gl. Estrup øst for Randers

der græs med anemoner og andre forårsløgvækster samt enkelte store bøgetræer. Mod øst er der en frugthave med historiske æblesorter og rester af en hasselnøddegang. Bosquethaven afsluttes af kanalen, og hovedaksen fortsætter over broen som en fritvoksende lindeallé med græs og skovplantning på begge sider. Længere mod nord ændres alleen til en allé af hestekastanjer med skiftevis granplantager og åbne marker på begge sider. Den sidste del af hovedaksen er en markvej uden allétræer med varieret beplantning og dyrkningsmarker på siderne. Fra havens indgang er der frit udsyn til kulturlandskabet i det fjerne.

Da min tegnestue i 2002 blev kontaktet, var væsentlige dele af hovedbygningen og de to orangerier under restaurering. I maj 2003 blev orangerierne indviet. Også viljen til fornyelse af haven var stor, og ansøgninger til fonde var allerede på vej. Med støtte fra Margot og Thorvald Dreyers Fond og KFK-Fonden blev det muligt at sætte kronen på værket, nemlig at begynde fornyelsen af herregårdshaven på Jyllands Herregårds Museum. Fondsmidlerne rækker til fornyelse af selve parterrehaven. Bosquethaven og resten må vente.

Hvad skal der blive?

Efter grundige arkivundersøgelser måtte vi desværre erkende, at der ikke fandtes tilstrækkelig dokumentation af haven og dens oprindelige udtryk til, at en egentlig restaurering af barokhaven kunne finde sted. I samarbejde med museets bestyrelse besluttede vi at arbejde med en fornyelse af haven. Barokhavens væsentlige elementer skulle bevares som grundlag for den nye have. Disse elementer er hovedaksen, parterrehaven med den regelmæssige opdeling, bassin og springvand, hækken med rester af lindelysthuse og bosquethaven med det diagonale allésystem. Parterrehave og orangerier skulle høre sammen. Orangerierne skulle fungere, som de oprindeligt var tænkt; til vinteropbevaring af subtropiske planter, der om sommeren sættes ud i haven. Lindehækkene omkring haven viste sig at være ret upræcise i

forhold til hovedaksen, og haverummet virkede meget stort i forhold til orangeribygningerne. For at skabe samhörighed mellem de to symmetrisk anlagte bygninger og haven, blev afstanden mellem de regelmæssigt placerede vinduer i facaden anvendt til dimensionering af parterrehaven, vel vidende, at det sandsynligvis ikke tidligere havde været anvendt. Men systemet virkede. Havens rum og dimensionering er i dag optimal.

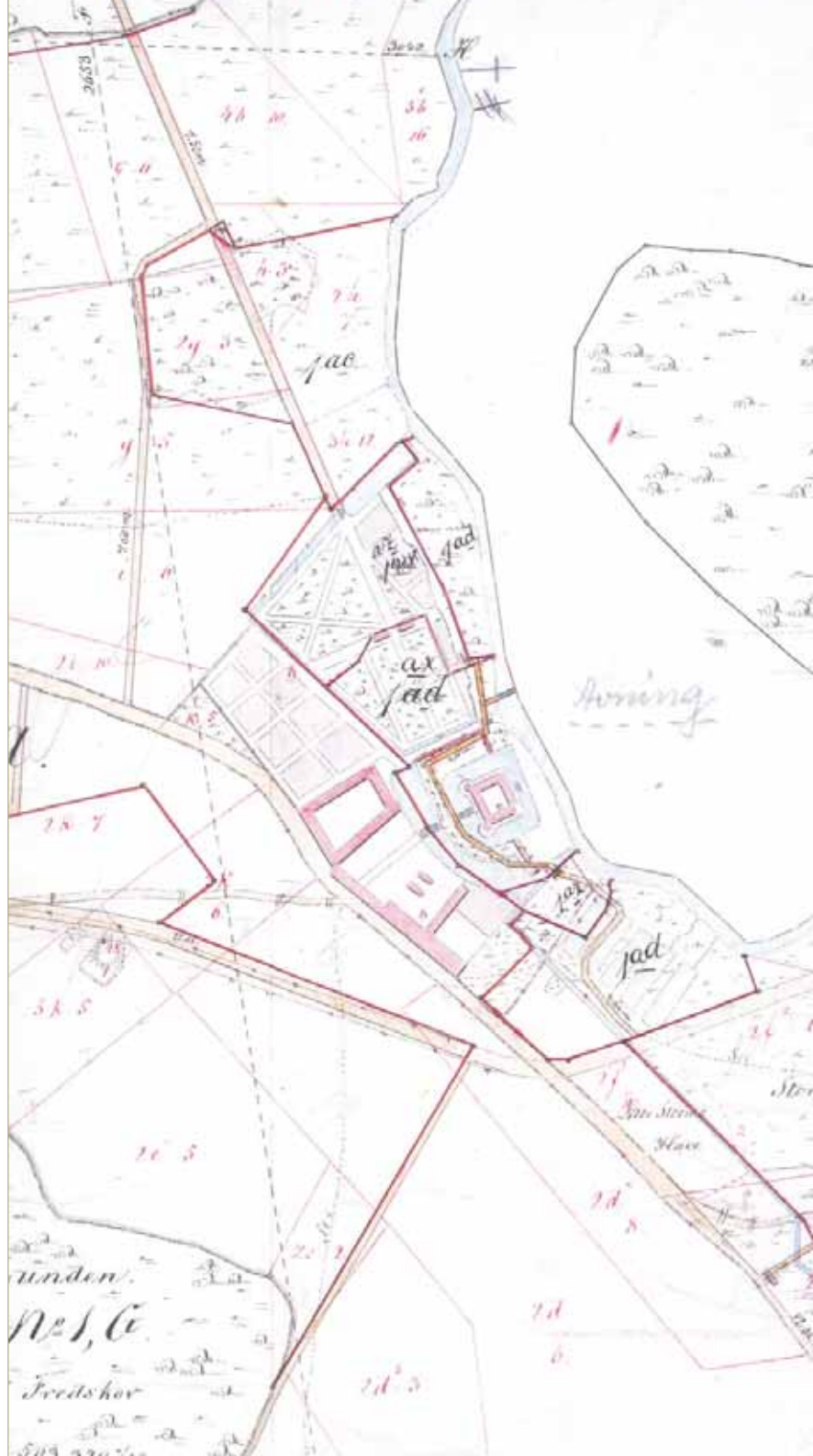
Havens oprindelige korsform med hovedallé og tværakse og bassin blev bevaret, og som erstatning for græs, sommerblomsterbede, buksbomhække, store thuja og taksbuske m.m. blev der anlagt et græsparterre af otte regelmæssigt inddelte græsflader, afgrænset af fem cm høje stålkanter. De nuværende lindehække skal i fremtiden klippes i en højere højde, og lindelysthusene ved indgange og hjørner skal genskabes. Nye takshække i to forskellige højder er tilført. En lavere takshæk afslutter græsparterret langs siderne. Mellem denne hæk og den højere takshæk, der har nicher til bænke og skulpturer, anlægges lange bede med blomstrende, flerårige, urteagtige planter. Otte nye bænke er fremstillet på Kragsskovhede og er rekonstruktioner af gamle bænke på Gammel Estrup. Mellem den høje takshæk og lindehækken er der i begge sider af haven opstået lange græsrum i forskellig bredde. I det vestlige er flere af havens gamle og meget store træer bevaret.

Parterrehaven er enkel i sit udtryk. Det er her orange-træer, skærmliljer og andre subtropiske vækster i træbaljer om sommeren flyttes ud fra orangerierne. Disse planter udgør en væsentlig del af havens oprindelige udstyr. Vi ved fra en kilde fra 1761, at laurbærtræerne voksede i træbaljer, og da den engelske forfatter Horace Marryat, i 1858-60 rejste rundt i Danmark fortalte han fra sit besøg på Gammel Estrup at: "i grønne caisses stod gigantiske duftende appelsintræer i fuld blomst, lige så gamle som bygningen". Fra bænken vil man i højsæsonen kunne opleve blomsternes duft, farve og form tæt på og på afstand fra hovedaksen henover takshækkene. Fra orangerierne kan de opleves på langs ad

*Kort fra 1860 over
haven ved Gl.
Estrup*

bedene og i modlys. Orangerierne vil kunne opleves som det vinteropbevaringssted, de var for subtropiske vækster i forgangne århundreder.

Haven på Gammel Estrup er nu en del af Herregårdsmuseets mange aktiver, et smukt rum for formidling af vor gamle havekultur.

Den blåmalede sal

af restaureringsarkitekt maa Bue Beck & konservator Lars Vester Jakobsen

Nær ved Hjørring, ude på marken, omgivet af høje træer, ligger en uanseelig hovedgård kaldet Fuglsig. Omkring den lå, ja, det ligger der endnu, men er gået på andre hænder, et ganske pænt jordtilliggende. Den første ejer omtaltes i 1490. Gården har sikkert været en såkaldt enestegård, som der dengang var mange af i Vendsyssel. En enestegård er en gård, der ligger udenfor landsbyen og dennes fællesskab.

Da gården nævnes næste gang i 1617, er det som hovedgård. I det følgende drev besidderne med skiftende dygtighed og held gården, hvortil der naturligvis også hørte noget tiendehartkorn og bøndergods. I 1797, hvor avlen i de foregående år havde været så dårlig, at bønderne måtte bruge stråtagene som kreaturfoder, solgte den daværende ejer gården til et konsortium, i hvilket et af medlemmerne bar øgenavnet herregårds-slagteren. Gårdens skæbne som hovedgård var hermed beseglet. Dens tilliggende blev ved hvert ejerskifte mindre, og da den nuværende ejer overtog gården, var der i det væsentlige kun stuehuset, eller om man vil hovedbygningen, med omliggende grave og have til at bære navnet Fuglsig videre.

Det trefløjede stuehus er opført i bindingsværk efter en brand i 1748, men senere omsat til grundmur, så kun 14 fag bindingsværk er tilbage. I huset findes imidlertid en sjældenhed, som skiftende ejere har taget vare på. Det er salen, der har stået urørt siden opførelsen. Den er den væsentligste grund til, at stuehuset i 1939 blev fredet.

Den næsten kvadratiske sal, 7,30 m x 7,50 m, strækker sig over fem fag med fire fritliggende bjælker og brædeloft. Fra to små vinduer i syd og to tilsvarende i nord modtager den sparsomt naturligt lys. Rummet er i sin snedkermæssige udformning barokt, udstyret med paneler på alle vægge og fire énfyldingsdøre, anbragt symmetrisk overfor hinanden og indrammet af kraftigt profilerede, knækkede gerigter. På ovnpladsen, der markerer akse mellem østvæggens døre, står en vindovn fra Bærum Værk.

Det mest bemærkelsesværdige ved rummet er panelernes monokrome rokokomalerier. Malerier og den øvrige bemaling af salen er udført nogle år efter husets opførelse, formentlig omkring 1760. De er ikke signerede, men Fuglsigmaleren kan være den indvandrede svenske maler Laurids Friederich Weise i Aalborg. Malerierne er udført efter forlæg, der er tilpasset det givne format. For at skabe en ensartethed, er de indskrevet i et rokokkoornament, der langs siderne bliver til et smalt bånd. Malerierne er udført i oliefarve direkte på træet. Der er ikke foretaget nogen udjævnende forbehandling. Knaster og ujævnheder fremtræder tydeligt gennem bemalingen. Fuglsigs malerier er malede i toner af blåt i en variant af den maleteknik, som almindeligvis betegnes "grisaille". Der er anvendt pariserblåt, et meget farvekraftigt pigment, som i ren tilstand fremtræder næsten sort. I blanding med hvidt får det en grønlig tone. Denne blå kulør blev opdaget i 1702, og med sin prisbillighed og farveægtighed fik den et fortrin frem for

*Den nyistandsatte,
"blåmalede sal" på
Fuglsig nær Hjørring*

de tidligere kendte blå pigmenter. Dens udstrakte anvendelse gør den i midten af 1700-årene til en veritabel modefarve.

Maleriernes motiver kan inddeles i fem kategorier, hvoraf nogle skyldes den italienske kunstner Jacopo Amigioni: Herskabsliv, allegoriske fremstillinger af verdensdelene, de fire elementer og de fire årstider samt tre bibelske frugtbarhedsmotiver fra 1. Mosebog. De sidstnævnte er Gud med to engle, der besøger Abraham og Sara i Mamre Lunde, Moses' spejdere vender tilbage fra Det forjættede Land og historien om Lot og hans døtre. Endelig er der to malerier anbragt på hver side af ovenpladsen. De forestiller ifølge overleveringen det daværende herskab. Hvorvidt der er tale om egentlig portrætlighed, er ikke muligt at afgøre.

Malerierne fremtræder meget mørke, skønt de er aflæselige både i komposition og detaljer. De har aldrig været overmalede og har kun i ringe grad været udsat for restaurering. Derimod har de i den forløbne tid levet med gården og oplevet dens deroute. På de toskanske pilastre, der adskiller de enkelte malerier, har opsatser fra herremændenes nedlagte råbukke været anbragt, og i selve malerifyldingen kan man på ældre fotografier se malerierne af herskabet udstyret med gevirerne fra kronvildt; ja salen skal angiveligt på et tidspunkt have været benyttet som kornkammer. Disse tildragelser har alle sat deres præg på malerierne og givet dem autenticitet uden at fratage dem den fornemhed, som deres udførelse har forlenet dem med.

Før restaureringen var vinduer, loft, døre og fodpaneler flere gange overmalede med hvid farve og gulvets brede fyrretræsbrædder fremstod hvidskurede. Alt dette gjort i et forsøg på at gøre rummet lysere. På trods af disse bestræbelser opfattedes rummet stadigt som mørkt. Selv om væsentlige overflader var blevet lysere,

synede panelværkets malerier i forhold til tidligere betydeligt mørkere, og deres umiddelbare aflæselighed var blevet nedsat. Denne uhensigtsmæssige farvesætning ødelagde samtidig det monokrome og harmoniske helhedspræg, som oprindeligt havde bidraget til rummets identitet.

Panelværkets malerier blev rensede, løs maling fastlagt og forsvundne partier retoucherede. Det vil sige, at skaderne på hver enkelt flade udbedredes som ved et staffelmaleri. Samtidig tilstræbtes det ikke at fjerne sporene efter rummets brug og til tider noget robuste behandling. Det stod imidlertid klart, at skulle malerierne igen træde ind i salen med fuld tonalitet, måtte omgivelserne understøtte dem både i kulør, lyshed og valør. Derfor blev det ved restaureringen tilstræbt at bibringe rummet en sammenhæng, som på harmonisk måde fremhæver panelværkets malerier. En minutøs undersøgelse af gulvfladen viste, at gulvet som forventet havde været malet. Der fandtes på selve gulvfladen flere steder spor af farve, og under fodlisterne var der sikre belæg for en lys og en mørkere blålig kulør, hvilket kunne tyde på en art feltinddeling. Det store, tavlede gulv blev genskabt og malet i det oprindelige gulvs kulører. Salen fremstår nu malet på alle flader og samtidig er rummets bærende idé om en mørk helhed genskabt. Farveholdningen svarer ganske nøje til den farveholdning, der kunne påvises ved den forudgående farveundersøgelse.

Resultatet taler for sig selv. Skønt de ydre rammer; loft, gulv, døre og vinduer er nymalede, fremstår salen med en autenticitet, der fæstner sig hos betragteren. Der er opnået en enestående stemning, hvor panelerne, som i det væsentlige fremstår som uberørte, er toneangivende. Hvis man ikke ved det, vil man ikke bemærke de markante forandringer.

*Detalje fra et af
panelernes rokokko-
malerier fra
omkring 1760*

Barndomsbilleder

– Fra min opvækst på Klintholm

af kunsthistoriker Bente Scavenius

Mit soveværelse vendte ud mod haven. En vidunderlig østvendt have, der fra en lindeallé langsomt gled over i Klinteskoven og blev til ren natur. Fra mit vindue fulgte jeg dagligt med i havens skiftende årstider. Hver morgen, når gardinerne blev trukket fra, var min første tanke: "Hvordan er vejret?" Det værste jeg vidste, var de mørke vintermorgener, for de betød, at cykelturen til skolen i Magleby blev kold og sur. Det bedste jeg vidste, var en forårmorgen i maj, hvor bøgen lige var sprunget ud, og hvor solens stråler faldt i brede baner ned mellem træerne. På en sådan morgen stod jeg undertiden op så tidligt, at jeg kunne nå at ride en tur inden jeg skulle i skole. Disse morgenture i Klinteskoven var forbundet med de mest vidunderlige naturoplevelser. Fra hesteryg at opleve skoven vågne står i min erindring som noget enestående.

Livet på en stor gård som Klintholm var i 1950'erne meget rustikt og for et barn meget ensformigt. Dagen gik med skolegang og med at ride. Ofte nåede jeg efter skoletid og inden det blev mørkt at ride to heste, én i skoven og én på banen. I mange år gik jeg til ridning på Liselund, men efterhånden som jeg blev dygtigere, blev jeg kørt en gang ugentligt til Næstved, hvor jeg fik undervisning på Garderhusarkasernen. Al den ridning gjorde, at der i dagligdagen ikke var plads til meget andet end lektierne.

Det eneste måltid vi børn spiste med vores forældre var middagen, hvor vi skulle være nyvaskede og omklædte kl. 18.30. Som helt små spiste vi dog sammen

med vores barnepige i en lille spisestue i tilknytning til børneværelserne. Da jeg ofte ikke havde påbegyndt lektierne før middagen, blev de først læst om aftenen, inden jeg skulle i seng. Dagen lignede hinanden, men jeg kan ikke huske, at jeg nogensinde kedede mig, for gården var fyldt med børn, så hvis jeg ikke red mine heste, kunne jeg altid finde nogen at lege med.

Hovedbygningen på Klintholm var relativ stor, men den føltes aldrig for stor. I min barndom var det et meget levende hus med en stor husholdning med husjomfru, flere unge piger, barnepige, chauffør og rullekone, der kom flere gange ugentligt. Ofte var huset tillige fyldt med mange gæster. I julen kom min mors familie, og til nytåret var det min fars familie fra Fyn, der fyldte op i gæsteværelserne. Julen var også forbundet med besøg hos alle de gamle familier på Klintholm, der havde tilknytning til gården. Juleaftensdag og første juledag kørte vi på visitter med vores forældre. Højdepunktet var når vi kom indenfor hos skomageren og Annie, der var vores rullekone, for hos dem var der bagt fedtnonner, dvs. en slags æbleskiver, der var en lokal delikatesse, og som vi spiste med stor fornøjelse.

Gennem hele jagtsæsonen var selskabeligheden omfattende med gæster, som allerede ankom dagen inden selve jagten og først tog af sted dagen derpå. Min andel i jagterne var at gå klapper, hvilket dels var forbundet med fri fra skole, men også med en hel dag i skoven, ofte i bidende kulde. Efter en sådan dag, hvor sokkerne var blevet gennemvåde af sort mosevand og jak-

Klintholm på Møn

ken havde talrige flænger, fik vi klappere efter vildtparaden 7 kroner, det steg dog med årene. Også jægerne havde efter en sådan dag fået meget frisk luft, da der på Klintholm altid har været den tradition, at jagt-frokosten foregår i det fri. I den times tid, som en sådan frokost tager, sidder jægerne på arrangerede halm-baller, varmer sig ved ilden fra olietønder, spiser stegt røget ål med stuede kartofler og dertil øl og snaps.

Den storslåede natur, der omgiver Klintholm, har i det hele taget givet anledning til mange skovture i det grønne og på stranden. Mange aftener har vi siddet med vores picnicurve i Mandemarle Bakker eller på Høvbleg. Selv min fars fødselsdag blev år efter år fejret i august med en frokost under åben himmel, hvor vi var bænket ved lange borde. Når der rigtigt skulle være fest, så blev der serveret helstegt herefordkød på store rote-rende spid i bedste argentinske stil.

I flere af de søer, der hører ind under Klintholm, har der altid været krebs. Kun i august måned bliver de fanget og det i spandevise. Krebssegilder på Klintholm var en selskabelig tradition i mine forældres hjem og på sådanne aftener blev der spist det ene overfyldte fad efter det andet, og humøret blandt gæsterne var som regel meget højt. Til de store krebsmiddage var bor-det altid utrolig smukt dækket med kæmpe krebsfade, der lignede hollandske stillebener og med blomsteropsatser med åkander, blade, dunhammere og siv. Det var meget festligt, ikke mindst når alle lys fra de høje kandelabre og lysekronen blev tændt. Krebsene var for-retten. Når de var spist, rejste alle sig fra bordet for at strække benene, få frisk luft og for vaske hænderne i store vandfade med solbærblade i til at tage krebselugten. Derefter var der ny bordsætning med ren, hvid dug, nye opdækning og nye borddekorationer med lyserøde roser fra haven. Mine søskende og jeg spiste aldrig med, da krebssegilder absolut ikke var for børn.

Mine forældres store omgangskreds gjorde, at de ofte var bortrejste. Det var ikke noget vi gik op i, da huset altid var fyldt med folk. Hvis vores forældre skulle rejse

i længere tid, spiste vi hos vores bedsteforældre, der boede i sidebygningen, også kaldet Kammerherrebo-ligen. De havde deres egen husholdning, så det var al-drig noget problem for dem at have os på kost. Til gen-gæld var det et problem for os, da vores bedstefar var utrolig streng. Vi måtte ingenting, og vi blev rettet i en uendelighed. Måltiderne var et mareridt, da vi skulle spise tre retter fra halv syv til et kvarter i syv, hvor han skulle høre pressens radioavis. Da alle retter skulle serveres af to stuepiger, var der næsten ingen tid til at spise. Vi skulle ikke alene spise op, vi skulle også spise pænt. Det var lige til at få ondt i maven af. Min bror vandede sig da også aften efter aften på sofaen, imens jeg spillede canasta med min bedstemor.

Dagligdagen på Klintholm var først og fremmest forbundet med alt det, der foregik på gården. På nært hold fulgte vi med i livet i staldene og i laderne. Ikke mindst i høsten og under roekampagnen. Altid blev der talt om vejret. Enten regnede det for meget eller for lidt. Det der mest optog mig, var mine heste. Engang, da det tordnede meget dramatisk, løb jeg ud i folden for at indfange dem. Da lynene slog ned omkring mig, kastede jeg mig på jorden for ikke at blive ramt. He-stene var lige så skræmte, som jeg, og løb forvildet rundt. I farten kom én af dem til at løbe hen over mit ben, så jeg næsten ikke kunne rejse mig. Jeg fik dog slæbt mig op i porten, hvor jeg blev fundet af vores fodermester, der bragte mig op på hovedbygningen. I hast blev jeg kørt på sygehuset i Stege, men heldigvis var intet bræk-ke. Samtidigt med mig kom en ung mand ind på ho-spitalet med en tredjegradsforbrænding, da han var ble-vet ramt af lynet. Han havde ligesom mig været ude i folden, blot skulle han hente køer i stedet for heste. Det gjorde et vist indtryk.

Det, som gav liv i hverdagen, var de mange elever, der var på såvel gården som i husholdningen både hos mine forældre og mine bedsteforældre. I tilknytning til forvalterboligen boede alle landvæsenseleverne, og i kælderens på hovedbygningen boede de unge piger, der

*Et kig gennem
porten på Klintholm
på Møn*

skulle læres op i køkkenet hos Marie, der var husjomfru og et geni til at føre hus og lave mad. Derudover var der de altid skiftende barnepiger, som mine søskende og jeg var tæt på. Vi børn fulgte meget med i de unge pigers liv, dvs. deres kærlighedsliv. Intet kunne skjules for os, især ikke når de havde herrebesøg. Da var der ikke noget, der gik vores næse forbi.

Årets folkelige begivenhed på gården var høstfesten. Da jeg var barn husker jeg disse fester som en stor begivenhed, hvor der var samlet over 100 til middag i forsamlingshuset på Høje Møn. Stegen blev budt mindst fem gange, og der blev drukket litervis af gammel øl, som min far havde smagt til i ugerne inden. Og så blev der spillet op til dans. Som årene gik, blev høstfesterne mere og mere civiliserede for at ende med kun at være en sommerudflugt for en 20 stykker til Nykøbing Falster Revyen.

Efterhånden som rationaliseringen greb om sig på gården, skrumpede antallet af ansatte også ind, og det kunne mærkes, ikke kun når der skulle festes. Hvor der i min barndom altid var massevis af børn at lege med, havde min otte år yngre søster ikke mange andre end forvalterens søn. Som tiden gik, så forsvandt ikke blot køerne og hestene, men også de unge piger og landvæsenseleverne. I dag er også hovedbygningen væk. Og med den forsvandt tillige min udsigt til haven. Meget har ændret sig. Men i erindringerne lever minderne videre om en lykkelig barndom på Klintholm.

Ferdinand Richardt og den danske herregård

af museumsleder Niels Peter Stilling

Den 28. april 1873 gik Ferdinand Richardt (1819-1895) ombord på udvandrerdamperen E. M. Arndt. Danmark var et overstået kapitel for den 54-årige kunstmaler og tegner. Forude lå Amerika. Få uger forinden havde han ved to auktioner, den 8. og 9. april 1873, solgt alt sit bohave, herunder 72 af sine egne malerier. Auktionerne fandt sted i hjemmet på Nørregade 31 i København. Opbruddet var definitivt og kategorisk, alt skulle væk. Og dog – én skat medbragte han på rejsen til Amerika. Sirligt indpakket i brunt papir lå flere hundrede herregårdstegninger udført på hans hyppige rejser rundt i Danmark fra begyndelsen af 1840'erne til omkring 1870.

Hvorfor tog han egentlig disse tegninger med til Amerika? Var det fordi de ikke kunne sælges, eller blev de medbragt som en slags livsforsikring? Snarest var tegningerne hans kæreste eje. Malerierne blev skabt med salg for øje, mens herregårdstegningerne var Richardts livsværk, hans danske billeddagbog, der kunne bladres i, når savnet af en dansk sommerdag blev for stærk i Californiens varme.

Tegningerne var kunstnerens vigtigste arbejdsredskab i "tjenesten" som Danmarks første herregårdsregistrator. Uddannet på Kunstakademiet i 1830'erne tilhørte Ferdinand Richardt guldalderens sene kunstnergeneration. Som maler opnåede han ikke den store anerkendelse, skønt flere af hans malerier af Danmarks Slotte blev solgt til kongehuset i 1840'erne. Den kunstneriske niche, Richardt fandt, bragte ingen anerkendelse på parnasset, men til gengæld solgte hans værker: Danmarks herre-

gårde illustreret i kunstnerens egen streg, tegnet nøjagtigt "efter naturen" og publiceret i billedværket "Prospekter af danske Herregaarde" efter den mest moderne litografiske teknik. 20 bind med 12 herregårdsbeskrivelser i hver blev det til i årene 1844-1868, og dermed blev 240 danske herregårde "folkeeje". Værket var det første af sin slags i Danmark. Og det har lige siden dannet udgangspunkt for studiet af den danske herregård omkring 1850. Richardts værk udkom i de år, hvor mange danske herregårde stod over for store forandringer. Tilpasningen til den ny industrielle tid, hvor den tekniske udvikling på landbrugsområdet og cementarkitekturens for alvor gjorde sit indtog, ændrede betingelserne for de gamle herregårde.

Derfor er Richardts herregårdsværk så vigtigt, og man har længe beklaget, at de originale tegninger forsvandt med Richardts udvandring i 1873. Men historien endte ikke her. I Amerika slog Richardt igennem med sine store landskabsmalerier fra Niagara Falls og New England, og få år efter ankomsten til New York fulgte Richardt strømmen vestpå og slog sig i foråret 1875 ned ved San Franciscobugten i Californien. Her fortsatte han sit flittige virke som landskabsmaler, og man kan uden videre fastslå, at succesen også gav Richardt tid til fordybelse i sine motiver, således at hans bedste malerier blev malet i Amerika.

De danske tegninger var der ikke længere brug for. De forblev nedpakket i det brune papir, og blev først fremdraget efter hans død i 1895. Richardts efterkom-

Hverringe på Nordøstfyn

mere i USA bestod da af hans gifte datter Johanna og en stedsøn fra hans kones første ægteskab, Joost. Da datteren døde allerede i 1897, blev alt Richardts arvegods sat til salg af svigersønnen. Ved auktioner i december 1897 og oktober 1898 blev hovedparten af Richardts efterladte malerier solgt i San Francisco. Imidlertid lykkedes det at redde Richardts tegninger på målstregen, da Joost ved et personligt indgreb sikrede sig samtlige efterladte skitser og tegninger fra såvel Danmark som Amerika. Det drejede sig om over 1.000 tegninger, heraf halvdele med danske motiver.

Denne historie kendtes naturligvis ikke i Danmark, hvor man forlængst havde afskrevet tegningerne som tabte. Først da en amerikansk historiker, Melinda Young Stuart, i 1990'erne begyndte at interessere sig for landskabsmaleren Richardt, blev de fremdraget fra glemslen. Det lykkedes at opspore én efterkommer af Richardts stedsøn Joost, nemlig hans barnebarn Justine van Hemmert Keller i New Orleans. Og det viste sig snart, at hun opbevarede alle de tegninger, som Joost reddede i 1898. Og ikke nok med det, hun var villig til kvit og frit at overdrage de danske tegninger til en national dansk kulturinstitution.

På Søllerød Museum har vi en årrække arbejdet med to temaer, der er særligt relevante i denne sammenhæng, nemlig den danske udvandring til Nordamerika og danske herregårde. Således gik det hele op i en højere enhed,

da det med Søllerød Museums mellemkomst lykkedes at overdrage tegningerne til Danmarks Nationalmuseum i 2003. Tegningerne blev udstillet på Søllerød Museum i efteråret 2003, og med Melinda Young Stuart og museets leder, undertegnede N. P. Stilling som forfatter udgaves bogen "Danske herregårde og Amerika", der præsenterer 428 af de genfundne tegninger af danske og skånske herregårde, tegnet af Ferdinand Richardt. Nu er samtlige tegninger overdraget til Nationalmuseet. Her indgår de i den planlagte udstilling om danske herregårde, der åbner i september 2004.

Efter over 100 år i Amerika er et stykke dansk kulturarv vendt hjem. Vi kan atter glæde os over Richardts fine streg, beundre hans sans for detaljen og den nøjagtige og omhyggelige registrering af herregårdsbygningerne. Og selv om hovedbygningerne står i centrum er der ofte også blevet plads til at skildre det omgivende miljø med avlsbygninger, haveanlæg og herregårdens hovedpersoner. Det vigtigste ved Richardts tegninger er og bliver dog, at de dokumenterer en bygningskultur, der omkring 1850 stod over for afgørende ændringer og i nogle tilfælde udslettelse – og så kan man i sidste ende alligevel glæde sig over, at det samlede resultat, når man kigger tegningerne i gennem er, at hovedparten af vore herregårde er bevaret – nogle stærkt ændrede, andre stort set i den skikkelse Richardt mødte, da han kom forbi i midten af 1800-tallet.

*Ferdinand Richardts
tegning af Hver-
ringe, dateret 18.
september 1854*

Fra jordslået til storslået

– De seneste fire års indsats på Gammel Estrup,
Jyllands Herregårdsmuseum

af museumsdirektør Britta Andersen

Herregården Gammel Estrup ligger på Djursland, 35 km. nordøst for Århus. Gennem årene har Gammel Estrup været herresæde for slægterne Brock og Skeel/Scheel, og i en periode på knap 600 år, fra 1340 til 1926, har stedet aldrig været handlet, men er gået i arv fra far til søn og en enkelt gang fra far til datter. Deraf de to slægtsnavne. Siden 1930 har hovedbygningen dannet ramme om det statsanerkende museum og den selv-
ejende institution Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum, og fra 1969 har avlsbygningerne huset den statsejede institution Dansk Landbrugsmuseum.

I 1998 fik bestyrelsen for Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum udformet en såkaldt *Generalplan*; en plan for herregårdens restaurering. Efter denne plan, der var udformet af kongelig bygningsinspektør Niels Vium fra *Arkitektfirmaet Kjær & Richter A/S* i Århus, tog et omfattende bevaringsprojekt sin begyndelse.

Ganske naturligt omfattede første etape af planen renoveringen af en interimistisk træbro over den ydre voldgrav. Denne smalle gangbro var opført i 1975, da den oprindelige teglstensbro på det tidspunkt var blevet så brøstfældig, at den måtte nedtages. Dengang var der ikke midler til at opbygge en ny bro eller restaurere den bestående. Ved hjælp af *Generalplanen* lykkedes det imidlertid 25 år senere i 2000 at inddrive de nødvendige midler – 3.7 mio. kr. – fra *A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal*. A.P. Møller gav på denne måde restaureringsprogrammet en form for blåstempling, der siden skulle vise

sig at være “guld” værd i det videre arbejde med at skaffe penge til herregårdens restaurering.

Næste etape var anden sal over hovedbygningens syd- og vestfløj. Denne etage havde ligget urørt siden adels-
slægten Scheel forlod Gammel Estrup i 1926. 75 år uden nogen form for vedligeholdelse sætter sit præg på et hus, selv når det er så stort og forholdsvis solidt som Gammel Estrup. Overalt hang tapetet i laser, lofterne var fulde af huller, og væggene havde store revner og sætningsskader flere steder. En umulig opgave kunne det synes. Men ikke for Nationalmuseets papirkonservatorer, “Tapettigrene”. Disse gæve piger gik til arbejdet med krum hals, og i løbet af et år fik de lappet, duppet og limet tapetstumperne sammen, og det i en grad så det måtte indgyde enhver, der havde set udgangspunktet, respekt.

I et af rummene var væggene beklædt med et irgrønt tapet, som havde givet navn til rummet, der gik under betegnelsen *Giftrummet* eller *Arsenikrummet*. Med til historien hører, at der i vindueskarmene lå et hav af døde fluer med en grøn klat bagi. Der var med andre ord ikke tvivl om, at det var nødvendigt at få tapetets kemiske sammensætning analyseret, inden vi slap konservatorerne løs i rummet. Miljø-Kemi i Galten kunne da også konkludere, at tapetet, der var fra 1820-30, indeholdt en arsenforbindelse, der krævede, at konservatorerne under arbejdet med at pirke og kradse i tapetets overflade skulle udstyres med iltmasker og beskyttende overtræksdragter. Bevæbnet med disse rekvisitter lig-

“Giftrummet” på
Gl. Estrup med det
arsenikholdige tapet
fra omkring 1820

nede de nydelige piger fra Nationalmuseet mere rumvæsner fra en fjern galakse end hårdtarbejdende konservatorer. Resultatet af deres anstrengelser udeblev ikke, og i dag er tapetet helt, og rummet danner basis for den gode historie om moden med at fremstille tapeter og stoffer ved hjælp af arsenik, endda i en grad, der kunne være til skade for de unge piger, som gik til bal på herregårdene i kjoler fremstillet af dette fascinerende grønne stof.

Lofterne, som alle var pudsede og hvidtede, var inden restaureringen i en slem forfatning. Der var huller og revnedannelser i så godt som samtlige rum. I stedet for at rive lofterne ned og pudse nye op, hvilket ville have været billigst og hurtigst, blev de eksisterende lofter skruet op i et overliggende bræddelag. Det vil sige, at der blev boret et hul i loftet med en boremaskine. Ved hjælp af en lavementsprøjte blev hullet fyldt ud med lim, hvorefter en skrue i forening med limen i hullet kunne fæstne en lille del af loftet til et højereliggende, bærende lag. Det er klart, at der er gået meget lim og mange skruer til projektet. Faktisk mellem 5-600 liter lim og 5-6.000 skruer i et enkelt rum, *Hovmestergangen*. Til gengæld er det stadig det originale loft – eller i hvert fald det loft, som lensgreven på Gammel Estrup senest har fået sat op – der findes på anden sal den dag i dag.

Tredje etape kom til at omfatte en restaurering af nordflojen, der fungerer som museets administration. Her blev indrettet nye kontorer, møderum, bibliotek, personalestue og arkiv. I stueetagen blev der endda plads til skolestue, madpakkerum og nye og tidssvarende faciliteter til museets “havehold”, der er et samarbejde med Århus Amt, hvor unge psykisk handicappede under ledelse af pædagog og gartner passer museets have og øvrige udenomsarealer.

Den restaurering, der er gennemført i hovedbygningen, er et forsøg på at bevare status quo; ikke lægge til, og ikke trække fra – *kein bessermachen*. Vi har ikke forsøgt at genskabe et bestemt århundrede. Vi har heller ikke valgt at rense nyere og – efter vor tids begreber –

grimmere lag maling af til fordel for underliggende og smukkere udsmykninger på døre, vindueskarme eller paneler. Vi har prøvet at bevare rummene, sådan som vi fandt dem. Dog med den tilføjelse, at alle vægbelædnings, paneler, vinduesrammer, gulve og lofter efter endt restaurering helst skulle være sikret, rensat, konserveret og dermed bedre bevaret for fremtiden. Forhåbentlig er et af resultaterne af denne restaurering, at lidt af “sommerfuglestøvet” fra beboet tid stadig er intakt.

Det er naturligvis godt at starte inde fra roden; med hovedbygningen. Men lige så væsentlig er herregårdens omfattende kulturmiljø. Derfor har vi dels søgt at registrere og dokumentere de bevarede elementer i Gammel Estrups kulturmiljø, dels restaureret nogle af de bestanddele, som det endnu har været muligt at bevare til gavn for herregårdssagen generelt og for stedet og dets besøgende specifikt. Registreringen har museets natur-/kulturvejleder varetaget. Restaureringen er sket i et samarbejde mellem vejlederen, museet og udefrakommende eksperter. Således er fire af fem oprindelige karpedamme istandsat og fyldt med karper. Der er fremstillet formidlingsmateriale og –rekvisitter til brug for skoleklasser, museets gæster og lokale beboere. Første etape af havens fornyelse nærmer sig sin afslutning, og havens to elegante *Orangerier* fra første fjerdedel af 1700-tallet er renoveret og fungerer om vinteren som opbevaringssted for pomerans, akapantus og laurbær. De våde enge – kaldet *Nørrekær* – er reetableret, og formidling af såvel tidligere tiders stuedrift som vore dages intensive udnyttelse af engarealer i moderne landbrug er under forberedelse.

Men smukke og velvedligeholdte bygninger og omgivelser gør det ikke alene. Som statsanerkendt specialmuseum med hovedansvar for herregårdenes kulturarv, har vi også arbejdet på at give det museumsfaglige arbejde et tiltrængt løft. Gennem de seneste fire år har Herregårdsmuseet arbejdet lige så intensivt med de fem søjler i al museumsarbejde, indsamling, registrering, be-

varing, forskning og formidling, som med bygningernes og kulturmiljøets bevaring. Indsamling, registrering og bevaring er skærpet dels gennem udarbejdelse af tilstandsrapporter over genstandene i den bestående samling med deraf følgende bevarings-/konserveringsaktiviteter, dels gennem indkøb af verdenskunst til den permanente samling og dels via indførelse af ny registreringspraksis. Formidlingen er styrket med nye initiativer bl.a. i form af levendegørelse i sommerhalvåret med *1700-tals marked* i borggården og i vinterhalvåret med afholdelse af et *Julemarked*, gennemførelse af flere årlige særudstillinger, *Kammermusikfestival*, *Allehelgensaften* og etablering af en skoletjeneste.

På forskningsområdet har Herregårdsmuseet taget initiativ til oprettelse af et landsdækkende puljesamarbejde – *Herregårdspuljen* – mellem danske museer, universiteter og andre relevante institutioner i foråret 2002, og senest har museet etableret *Dansk Center for Herregårdsforskning*, der er et formaliseret samarbejde med Aarhus Universitet og Nationalmuseet støttet af Fondens Realdania, Aarhus Universitet og Kulturarvsstyrelsen. Med *Centeret* håber museet at kunne virke som inspirator og initiativtager til en intensiveret og målrettet forsknings- og formidlingsindsats på herregårdsområdet. Ud over iværksættelsen af et større forskningsprojekt i universitetsregi, er et af delmålene for *Centerets* virke at få den eksisterende viden sat i system, at oprette en hjemmeside med aktuelle nyheder og databaser med f.eks. foreliggende billedmateriale, litteratur o.lign.

De danske herregårde, deres historie og deres kultur repræsenterer fremdeles et kulturhistorisk område af enestående national betydning, og en koordineret antikvarisk indsats er derfor af største betydning for effektiviteten i arbejdet fremover. Med den indsats og de initiativer Herregårdsmuseet har igangsat indenfor de seneste år, er vi klar til at påtage os opgaven.

Planter til Parade

af arkitekt Gregory Bryan Kobett

Igennem hele Gisselfelds lange historie har dyrkning af eksotiske og usædvanlige vækster spillet en central rolle i herregårdshavens udvikling. Peder Oxes nåletræsplantage var ganske enestående i landet og dannede begyndelsen af en plantepassion, som erobrede Gisselfelds ejere og administratorer igennem flere hundrede år.

Allerede i begyndelsen af 1700-tallet var Gisselfelds have fortryllende; et pommeranshus fyldt med laurbær og citrustræer, fontæner af bly, sandstensfigurer, vaser i italiensk stil og talrige planter i pletter. De eksotiske træer blev eftertragtede først og fremmest for deres frugtskyld, men også fordi træerne med deres stedsegrønne, blanke blade og duftende blomster var smukke. At samle en kollektion af citrus og andre subtropiske planter var højeste mode for overklassen, men disse eksotiske planter fra middelhavslandene kunne ikke modstå det danske klima uden beskyttelse om vinteren. Et simpelt pommeranshus eller nærmere betegnet et "orangeri" blev opført i haven som overvintringssted for de sarte sydlandske planter men det blev hurtigt for småt til den voksende samling. Orangerier i 1700-tallet var enten murede bygninger med fast tag og relative store vinduer eller som på Gisselfeld; mindre bygninger, bygget i træ med glas i rammer.

I løbet af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet blev søerne omkring Gisselfeld udvidet, nye alléer plantet og den romantiske engelske havestil forstærket. Orangeriet blev flyttet tættere til hovedbygningen og gården, og med den nye placering blev huset integreret i

herregårdens pulserende centrum sammen med landbrugsbygninger, stalde og produktionsarealer. I disse år kom mange af de nye plantetyper, fundet i kolonierne, til Europa og det tog ikke langt tid før man dyrkede ananasplanter, kaffe, vin, fersken og abrikos på Gisselfeld. Gartneriet blomstrede, og der blev bygget flere væksthuse og misbænke i træ.

Verdensudstillingen i London i 1851, med sit imponerende væksthuse "Crystal Palace", sendte en inspirationsbølge gennem Europa. Støbejernets fremkomst og den nye teknologi gjorde det muligt at danne store glasflader og derved give planter bedre vækstbetingelser. Store mængder af sollys og luft kunne nu komme ind i bygningen og arkitekter fik mulighed for at designe bygninger som var lettere og mere elegante.

Christian Conrad Sophus greve Danneskiold-Samsøe tiltrådte stillingen som overdirektør for Gisselfeld i 1869. Han igangsatte en lang række forbedringer på godset; opførelsen af avlsbygninger, haveanlæg broer m.m. Efter de nyeste engelske forskrifter blev der i 1876 opført et enestående hus efter arkitekt Herholdts tegninger. Paradehuset, et væksthuse i tre klimazoner, blev bygget i mursten, støbejern og glas. Huset er symmetrisk i sin opbygning og består af et toetages midtparti flankeret af enetages sidebygninger. Facaden mod syd er udført i støbejern og glas som læner sig op mod en langsgående muret væg af gule mursten, der reflekter og absorberer solens stråler, og som danner overgang til den murede del af huset mod nord. Den glas-

J.D. Herholdts nyrenoverede "Paradedrivhus" fra slutningen af 1800-tallet på Gisselfeld ved Haslev

klædte hovedfacade består af glaspartier i hvidmalede rammer af træ med fine spinkle jernsprosser, som giver planterne mest muligt lys. Oplukkelige udluftningsvinduer i tagryggen åbnes via stangforbindelse betjent med håndsving, og sammen med ventilationslemme i sokkelen skabes der et godt indeklima til vækster.

Husets nordfacade er italiensk inspireret og har oprindeligt haft fladt tag på de midterste rum. Skorstenen, udformet som en fritstående obelisk fraskilt fra huset, stod midt i et tilstødende haveanlæg. Der har formodentlig været problemer med tagfladens forskellige inddækninger og ordentlige træk i skorstenen som gjorde det nødvendigt, blot 18 år senere, at ændre husets konstruktion. Ved denne ombygning blev skorstenen flyttet ind i bygningen, taget ændret og endegavlene mod øst og vest blev beklædt med røde maskinsten, fuget med brændte fuger.

I 1994, et hundrede år senere, renoverede man midterbygningens glasparti samt den østre sidebygning. I 2004 færdiggjorte man istandsættelsesarbejderne af huset og haveanlægget omkring huset, således at Paradehuset igen får en nøgleposition i parken.

De mest markante ændringer er på taget mod nord. Taget på midterbygningen gik helt op på gesimsen. Ved at sænke den øverste del af taget frilagtes gesimsen, og det endnu eksisterende trukne profil under gesimsen blev også frilagte, og en del af Herholdts oprindelige arkitektur kom atter til syn. Taget mod nord på sidebygningerne var uden ovenlys. De tidligere arbejdsrum var kun belyst med lavt siddende vinduer mod nord, derfor var lyset ret dårligt. Ved at etablere et nyt ovenlys, svarende til de eksisterende ovenlys i nordsiden, der førte ind til drivhusene, fik man tiltrængt lys til de mørke nordvendte lokaler. Heldigvis fandt man nogle mist-

bænksvinduer med jernsprosser fra ca. 1880, og disse blev brugt til at give de nye vinduer de samme proportioner og detaljerigdom som de oprindelige tagvinduer. Tilføjes har skabt mere brugbare rum for husets brugere.

Som navnet antyder, er Paradehuset stedet, hvor planter står til "parade" for sol og varme. Paradehuset ønskes fremover anvendt til dets oprindelige formål – et sted til planter. Den tidligere funktion som væksthus med tre klimazoner ændres til et klassisk orangeri, idet dele af Paradehuset egner sig godt til rollen som "orangeri" dvs. et frostfrit sted til opbevaring af ikke-frosttolerante planter om vinteren. Plantetyper som tidligere har stået på Gisselfeld er for eksempel myrter, laurbær, citrontræer, appelsintræer, pomerans-træer, granatæbletræer, oliven samt agapanthus og agaver. Disse planter i potter, baljer og trækasser tages ind i orangeriet i den anden halvdel af oktober. Hele vinteren er planterne i en dvaletilstand, indtil de om foråret atter er klar til at komme udenfor igen hvor de er med til at pynte "Klosterhaven". Paradehuset får derved udvidet sine anvendelsesmuligheder.

Paradehusets nyrestaurede vestfløj uden fast beplantning skaber rammer om et botanisk informationscenter med mulighed for skiftende udstillinger, foredrag, workshops samt andet planterelaterede emner. Mere lys i de nordvendte rum og en tofløjet dør i vestfløjens vestgavl skaber et større sammenspil mellem det indre og udendørs miljø og en forstærkning af det historiske bånd til parken, samtidig med, at man opnår et hus, der kan betjene og tiltrække besøgende fra nær og fjern langt ind i fremtiden. Med sit nye koncept er Paradehuset med til at bygge videre på "buketten" af oplevelser man får, når man besøger Gisselfelds Slots-park.

Indvendigt fungerer drivhuset stadig som overvintringssted for sartere planter som myrter, laurbær og citrustræer

100 år – og så god som ny!

af naturvejleder Marianne Krag Petersen

Det er en skøn fornemmelse at stå lige bag de små vinduer på møllens kværnloft og se møllevingerne suse tæt forbi, mens skyggerne derfra skaber en helt særlig stemning i rummet bag mig. Kværne, sigter, sold, valser og hvad der ellers hører til som fast inventar i møllen, står stadig præcis der, hvor de engang var i brug.

Skovsgaard Mølle er beliggende på ejendommen Skovsgaard Gods, der ejes af Danmarks Naturfond. Møllen blev opført i 1904 på "Møllebjerget", hvor der har stået møller siden 1600-tallet. Denne er den tredje, begge de to foregående er brændt. Skovsgaard Mølle har fungeret frem til midten af 1950'erne og er således en af de sidste møller, der har været i brug på Langeland. Den tilhørende møllegård fra 1835 består af tre smukke, stråtaktede bindingsværksbygninger. Indtil midten af 1930'erne hørte der også et bageri med brødsalg til gården. Stuehuset og en af staldbygningerne er bygget ind til møllebanken, så der kunne køres direkte ind på lofterne. Møllegården blev restaureret i starten af 1990'erne. Både mølle og møllegård blev bygningsfredet i 1983.

Skovsgaard Gods, der er på 387 hektarer, blev landskabsfredet i 1973. Den daværende ejer, frøken Ellen Fuglede, havde gennem hele sit liv søgt, at bevare naturen omkring Skovsgaard i den form, det havde ved starten af sidste århundrede. Levende hegn omkranser markerne – seksten kilometer i alt. Dertil kommer fire kilometer stengærder, et par og fyrrer vandhuller og grønne, græssede enge ud til Langelandsbæltet.

Fra Møllebjerget ses det levende hegn med de spredte gamle ege, der engang dannede skel mellem herremandens jorde og bøndernes hovmarker. Lige bagved ligger det middelalderlige voldsted, der var i funktion indtil slutningen af 1300-tallet. Dengang var det tilflugtssted, når fjenden for alvor trængte sig på. I mange år har der været bølgede kornmarker, hvor voldstedet lå, men for tre år siden fik vandet igen lov til at flyde i den gamle voldgrav. Selv om vandet i dag kun omkranser voldstedet på tre sider, fornemmes igen tydeligt dets funktion som forsvarsværk. Dertil er voldgraven blevet et fantastisk sted for planter og dyr. Lyserøde tæpper af vandpileurt pryder vandfladen og hist og her høres klokkefrøernes karakteristiske bløde toner.

Fjernt i baggrunden ses det irgrønne spir fra Skovsgaards idylliske hovedbygning, bygget i nyrenæssancestil i slutningen af 1800-tallet efter tegninger af kongelig bygningsinspektør J.V. Petersen. Skovsgaard Gods drives i dag som et økologisk besøgslandbrug og besøges årligt af ca. 25.000 gæster. Spor i landskabet fører de besøgende ud gennem bølgede kornmarker, over græssede engen og gennem skoven, der passes efter samme nøjsomme principper, som det økologiske landbrug. I Skovsgaards gamle svinestald er indrettet et formidlingsværksted, hvor gæster for eksempel kan male korn til mel og bage brød i det gamle brændekomfur, snitte og forarbejde træ eller låne grej til at gå på opdagelse efter smådyr i nogle af Skovsgaards mange vandhuller. I flere af godsets andre byg-

Den fredede, langelandske Skovsgaard Mølle fra 1904

ninger er indrettet museer: et tyendemuseum, et skovbrugsmuseum og et museum for gamle hestevognskøretøjer.

Skovsgaard Mølle udgør sammen med møllegården, Skovsgaard Gods og det omkringliggende smukke herregårdslandskab et enestående kulturmiljø, hvor bygninger og natur spiller sammen og danner en kulturhistorisk helhed.

Under en voldsom storm i 1999 blev møllen kraftigt beskadiget. Den ene vinge knækkede og i sit fald beskadigede den dele af møllens spånbeklædte skrog og flere af vinduerne. Ved et senere uvejr blev også møllens vindrose ødelagt.

Det tog et par år at skaffe tilstrækkelige midler til renovering af møllen. Arbejdet blev påbegyndt i for-

sommeren 2003 og vel afsluttet i foråret 2004. Nu 100 år efter den blev bygget, troner Skovsgaard Mølle igen på toppen af Møllebjerget som et imponerende var-tegn i det smukke og velbevarede herregårdslandskab. Nu kører vingerne igen, og møllen har fået et møllelaug. Lauget mødes og viser stolt møllen frem ved enhver given lejlighed. Kværne, sigter og sold er endnu ikke renoveret. Så langt rakte pengene ikke i denne omgang. Alderen taget i betragtning har de det dog godt – soldene er lidt lasede, og sigterne lidt hullede efter de hundrede år, men træværket har det godt, og vi har tålmodighed, møllen, laug og jeg, det skal nok nås – en dag dufter der igen af friskbagt brød fra mel, malet på Skovsgaard Mølle.

*Kværnloftet på
Skovsgaard Mølle*

Holbergs Terløsegaard

af arkitekt maa Mette Mægaard

Vi går ind ad hoveddøren mellem de to store lindetræer, som står tæt op ad huset. Ind i havestuen, sætter os på de sidste ledige stole. Stearinlysene blaffer. Alle er helt stille. Nu går døren til studerekammeret op. Hårene rejser sig. Det *er* Holberg.

Han kommer ind, langsomt og tungt, kikker ud i haven, ned til sit lille stenbord mellem syrenbuske og store træer, på kanten mellem haven og de vidtstrakte marker. Parykken tager han af og lægger på bordet. Sukker dybt, begynder at tale. Norsk. Og fortæller os om sine tanker, om sin opvækst, sit liv. Efteråret nærmer sig. Han er på vej tilbage til byen. Det bliver hans sidste sommer på gården.

Selvom det måske er svært at se i dag, er Tersløsegaard en herregård. Om end lille, og uden alt det, der ellers hører en herregård til: jorden er solgt fra i tidens løb, og stalde, lader, udhuse og to tilbyggede fløje blev nedrevet i midten af 1800-årene. Så nu er det vel egentlig kun det trefløjede anlægs fine og velafbalancerede proportioner – lidt større, lidt højere end en almindelig gårds – sammen med den markante beliggenhed på højdedraget i landsbyens udkant, endda højere end kirken overfor, med frit udsyn over det åbne landskab, der gør, at man kan se, at det *er* en lille herregård.

Tersløsegaard menes opført 1736 på resterne af en ældre bygning, der har aner tilbage fra før reformationen. I kælderens under hovedfløjen finder man resterne af det gamle stenhus. Det trefløjede anlæg står som storslået enkel og renfærdig bygningskultur. Hvidkal-

ket bindingsværk med hvide vinduer, engelskrøde døre og rødt tegltag. “En fornem repræsentant for 1700-tallets traditionsbårne og sikre byggeskik, der uden falbelader kender sit eget kunstneriske og funktionelle værd” som Kjeld de Fine Licht så fint udtrykker det i sin bog om Tersløse Gård og Kirke.

Det ganske særlige ved stedet er, at professor og forfatter Ludvig Holberg levede sine otte sidste somre her på gården – fra overtagelsen i 1745 til sin død i 1754. Tilmed er det den eneste af hans boliger, der ikke er brændt eller nedrevet. Holberg var så glad for sin Tersløsegaard, hvor han nød det enkle liv på landet. På tavlen over hoveddøren står: *“HER LEVEDE LUDVIG HOLBERG SINE SIDSTE SOMRE. GLAD VED AT GØRE EN BORGERS GERNING: AT ORDNE ET UREDE OG BEDRE BONDENS KAAR”*. Holberg står som en nøgleperson for så mange forskellige facetter af 1700-talsamfundet, oplysningstiden, hvor moderniteten åndeligt forberedes, og var også dybt engageret i driften af gården.

Holberg testamenterede Tersløsegaard sammen med Borupgård til Det ridderlige Akademi i Sorø, som i de år var under opretning, og som dermed blev sikret økonomisk. Holberg bestemte, at der på Tersløsegaard i fremtiden skulle være bolig for en “Skikkelig Enke”, og at baroniet Holberg ikke måtte deles, pantsættes eller afhændes, men stedse forblive i Akademiets eje. Dette er i tidens løb gjort til skamme: jorden blev solgt fra, bygningerne sat til salg og har flere gange været i så

De stemningsfulde stuer på Tersløsegaard, som Martin Nyrop istandsatte i begyndelsen af 1900-tallet

ynkeligt forfald, at de var tæt på nedrivning. Noget lov-instrument til at bevare stedet fandtes jo ikke før byg-ningsfredningsloven blev indført i 1918, hvor også Ters-løsegaard blev fredet. Men lykkeligvis har behjertede mennesker hver gang skredet ind og reddet stedet for eftertiden...nok først og fremmest, fordi det var Hol-bergs gamle hjem.

Da Tersløsegaard i begyndelsen af 1900-tallet igen var tæt på sin undergang, lykkedes det en lille kreds af gamle soranere ved en af tidens bedste arkitekter, Mar-tin Nyrops store – og vederlagsfrie – indsats at få byg-ningerne gennemrestaureret og indrettet omtrent som de står i dag. Først sørgede han for en opmåling af bygningerne, så han kendte sin “patient” godt. Så vidt vides har han dog ikke efterladt en egentlig og systema-tisk dokumentation for sine ændringer huset, sådan som vi ville have gjort idag. Men Nyrop skriver selv i Archi-tecten 1910 om, hvordan han havde grebet opgaven an: Udvendigt “er der ikke bragt andet “arkitektonisk” an end Bygningen selv fortalte”. Nyt tag – med ny-brændte skotrendesten som kopi af de eksisterende, nye tavl, den rådne fodrem på side-fløjene fjernet, en del tømmer udskiftet, nye gulve, nye hoveddøre, nogle nye vinduer – men alt i samme slags materialer og tek-nikker som før. I hovedfløjen rekonstruerede Nyrop – “saavidt muligt” til Holbergs tid – havestuen og de tilstødende værelser til Holberg Mindestuerne med de oprindelige bjælkelofter, dekorationer og døre, og med en del møbler tegnet af Nyrop. Resten blev med en del rumændringer istandsat til fire boliger. Som Nyrop skriver: “Der er kun lagt an paa at gøre Rum-mene hyggelige i al landlig Simpелhed, dog er der i Enkesædet med Forsæt samlet karakteristiske gamle Enfyldingsdøre”.

I mange år herefter havde Nyrop og hans familie sommerbolig i nordfløjens vestre lejlighed, som ople-ves som meget Nyropsk. Her kom familiebesøg af blandt andre arkitekterne Thomas Havning og Hans Henning Hansen, som efter Nyrops død i 1921 pas-

sede bygningerne med stor pietet. Omkring 1975 stod Hans Henning Hansen for en hovedistandsættelse, hvor der bl.a. blev lagt nyt tag og lejlighederne blev moderniseret. Men i hovedsagen står bygningerne, som Nyrop efterlod dem. Selvom det har krævet en vold-som istandsættelse med udskiftning af meget af original-materialet, er det lykkedes Nyrop, fordi han evnede at indleve sig i stedet og takket være hans store kendskab til den gamle byggeskik, at skabe en stemningsfuld hel-hed – som det kunne have været. Og nu, da det har fået et præg af ælde, føler man det som om Holberg lige er gået ud af døren.

Siden afslutningen af Nyrops istandsættelse er går-den i 1916 blevet en selvejende stiftelse – Den Holberg-ske Stiftelse Tersløsegaard, og ansvaret for bygninger-nes bevaring hviler på bestyrelsen. Det kræver energi – og penge. Som Nyrop skrev: “Saadan en gammel Bin-dingsværks Bygning, der har lidt ondt i over hundrede Aar er ikke netop en Sparebøsse. Ja, der kan puttes man-ge Penge i den, men der bliver intet at rasle med...”. Det burde være en overkommelig opgave: en lille her-regård med kun hovedbygningen tilbage, indrettet til fire fornuftige boliger og et par mindestuer, endda “be-friet” for problemerne som større herregårdsanlæg har med at opretholde helheden, for avlsbygningerne er væk, og haven er enkel med blot græsplæner og store træer. Og alligevel vil alene en istandsættelse med kalkning af de 600 kvm ydervæg i dag være en uoverkommelig ud-gift. Nyrop fortsatte sin sparebøsseproblematik med: “Og hvem kan stille et fornuftigt Regnskab op, hvor de Værdier er tagne med, som kræver en aandelig Alen og Bismar...Man har maaske en Følelse af, at de [åndelige værdier] volder Udgifter, men saa er Indtægterne san-delig ogsaa mangfoldige og uberegnelige, forgrener sig og kommer igen paa utallige Maader, og det er Dumhed og Blindhed ikke at regne dem med.” Præ-cist sådan har vi i bestyrelsen følt det. Ikke mindst i år, hvor det er 250-året for Holbergs død, har vi mærket den inspiration, der stadig udgår fra Holbergs rigt-

*Den lille herregård
Tersløsegaard ved
Sorø, hvor Ludvig
Holberg tilbragte
somrene*

faceterede person, og – med hjælp fra nær og Norge – har vi på Tersløsegaard kunnet arrangere en lang række kulturbegivenheder. En af dem var gæsteoptræden fra Holbergs fødeby Bergen: Morten Jostads *Reisefæber*, en dramatisk skildring af Holbergs barndom og opvækst. Det var ikke alene Holberg, vi mødte i havestuen, men også hans far og mor, kongen, præsten, klokkeren osv., i skuespilleren Frode Rasmussens skikkelse.

Men ellers nyder Tersløsegaard i dag ikke den store bevågenhed, og almindelig vedligeholdelse begynder at have svært ved at holde trit med forfaldet. Stiftelsen Tersløsegaards bestyrelse ønsker derfor at “ordne et urede”, og at sikre og synliggøre gården og dens historie. Vi håber med nytænkning omkring både bygningernes og havens fremtidige brug og indretning at kunne udvikle stedet til et lille, dynamisk center for Holberg og oplysningstiden, og dermed komme frem til en også økonomisk mere bæredygtig konstruktion end nu. I Holbergs ånd, og uden at give købe på den fine, lidt sommerfuglestøvede stemning, der er så ligefrem og dejlig ved stedet.

Sagn og spøgerier på herregårde

af bibliotekar Lars Otto Kristensen

Det klassiske herregårdsspøgelse, der viser sig som en skygge og føles som et køligt pust og går gennem døren uden at lukke op og smække i, behøver man jo egentlig ikke at være bange for. Man kan højst have ondt af den fredløse stakkel, der er dømt til at gå igen uden at have fundet et blivende hjem efter døden – og det er næppe meningen, for det er jo på grund af onde gerninger, de er fredløse.

Folkemindeforskere og psykologer har mange forklaringer på spøgeri og anden overtro, mange af dem er meget fortænkte. Lad os i stedet selv sætte os ind i fortiden. Klasseforskellene var voldsomme. Hvis almuen nu ikke kunne lide “det dumme svin deroppe”, var der ikke mange måder at få skovlen under ham eller hende. Men en metode var ufejlbarlig: Man kunne sørge få at give vedkommende et dårligt eftermæle. Der skulle ikke meget til, akkurat som nu om stunder, hvor det kan række halvhøjt at sige “drikker han ikke lidt vel meget?” (og hvis det var helt slemt, var det endnu i min barndom “...sammen med præsten”). Desuden mangler man jo mange af de naturvidenskabelige forklaringer, som vi har i vor tid. “Det kan ikke være gået rigtigt til” måtte jo være reaktionen, når en herremand, som ikke *kunne* have fortjent det blev styrtende rig, hvem anden end Fanden selv kunne have hjulpet? Ofte var det ikke engang ondskab, men bare misundelse, der førte til det dårlige ry.

Tag nu Palle Rosenkrantz til Krenkerup (1587-1642). “Rosenkrantz var blændende dygtig” skriver Gorm

Benzon i “Spøgelser og sagn fra danske slotte og herregårde” (1999), “...hans dømmekraft var så sund, at han reddede en stakkels Rødbykone, der var anklaget for hekseri, fra bålet”. Han var uhyre belæst og begavet med mange selskabelige talenter, der blev udfoldet på den måde, man nu engang gjorde på Christian IVs tid, hvor “en erlig rus” ikke var noget at skamme sig over. I det daglige var det nærmeste selskab på Krenkerup omgang med præsten i Rasted. Præstens fysik holdt desværre ikke til selskabeligheden, og han døde af meget mere end den podagra, han havde pådraget sig. En nat vågnede Palle Rosenkrantz. Præsten stod foran ham i flammer og fortalte, at han nu brændte i den evige pine og at der var beredt plads for Palle også, hvis ikke han blev et skikkeligere menneske. Så fra den dag blev Palle Rosenkrantz en from og veldædig afholdsmand! Men det var for sent til, at han kunne finde fred i graven, idet han i levende live havde fået folk til at sværge falsk og tilmed havde haft selve Fanden til hjælp i økonomiske sager. Da Fanden hentede ham i 1642, var der ikke andet tilbage af ham end hans to enorme læderstøvler, der endnu var rødglødende, så hurtigt havde den onde trukket ham op af dem, da han tog ham med!

Støvlerne opbevaredes under lås og slå på Krenkerup, men måtte alligevel jævnligt forsåles, da Palle Rosenkrantz brugte dem på sine natlige ture gennem slottet. I 1972 gav Krenkerups nye ejer dem til Stiftsmuseet i Maribo. Her kan Palle Rosenkrantz åbenbart ikke finde dem, for siden har de ikke skullet forsåles! Også præ-

Krenkerup på Lolland, hvor præsten fra Rasted går igen

sten går nu igen! I dag kan moderne lægevidenskab tage livet af mangel på god historie. Det er almindeligt kendt, at folk, der gennem et langt liv jævnlige tager langvarige drukture, pludseligt kan få delirium tremens, når de igen er blevet ædru. Og var det ikke en sen nat, Palle Rosenkrantz vågnede? Hvor andre ser lyserøde elefanter, høns og slanger på gulvet så han måske præster i flammer?

Også Poul Behr til Skafovgård, der døde i 1786, havde forskrevet sig til den onde, og kendte selv datoen, når han skulle hentes. Nu er jo igen så dum at skrive under på en kontrakt med afkald på den evige salighed uden at sikre sig et lillebitte håb. Her var håbet, at faldt der bare en dråbe regn på dagen, mistede Fanden sin ret. Det er næsten ligesom når små drenge siger “jeg sværger” og krydser to fingre på den ene hånd bag ryggen, så det ikke gælder. Da dagen oprandt, strålede solen fra en skyfri himmel. Behr lod tilkalde hele syv præster, der var gode til at mane, men først den ottende fik jaget Fanden bort. På vejen væk begyndte præsten at fortælle – prale måske! – og Vorherre, som vel burde have æren for præstens kraft, lod fanden slippe løs, så han alligevel fik Behr, som af og til stadig spøger på Skafovgård.

Ingeborg Skeel til Voergård har formentlig Danmarks dårligste eftermæle. Hun byggede i 1586-91 herregårdens vældige sydfloj, hvor man finder Danmarks fineste sandstensdekorationer næst efter Kronborg, og boede der til sin død i 1604. Hun skulle have pisket sin søn ihjel, og i værelset, hvor hun gjorde det, er der stadig uafvaskelige blodpletter på gulvet. Gulvet er godt nok nylagt ved restaureringen efter 1960, men alligevel. Det fremgår imidlertid af alt, hvad der findes om Ingeborg Skeel, at hun var myreflittig og en driftig godsejer. Også at hun var en god kristen, der gav store gaver til sine kirker. Voergård havde tilhørt den katolske kirke, men blev som alt andet kirkegods inddraget af kronen i 1536.

Herefter var gården bortforlenet til forskellige lensmænd, der ikke boede på Voergård, indtil den i 1578 blev mageskiftet til Karen Krabbe og dennes datter, Ingeborg Skeel. Man kan nok forestille sig, at almuens der havde været vant til at passe sig selv og ikke taget det så tungt med afgifter og arbejdsydelse, indtil den energiske og myreflittige dame satte skik på det hele. Vel også derfor fik hun ry for at være ekstremt “nærig”, som det hedder i Vendsyssel. Kendt er således historien om, at hun så nogle børn sanke aks på sine marker og kaldte dem til sig i sin vogn, hvor hun klippede hænderne af dem med sin broderesaks! Nu kan man jo spørge sig, hvad motivationen til at gøre sine kommende fæstebønder, hendes væsentligste arbejdskraft, til invalider?

Mon ikke snarere det er en vandrehistorie, der her dukker op i Vendsyssel. Skal man være rigtigt ond, skal det være mod kattekillinger, hundehvalpe og små børn, så Ingeborg Skeel går selvfølgelig igen på Voergård!

Fortidens overtro var ofte almuens hævn over folk, der sad for højt på strå til at man kunne nå dem. Men den var også et i og for sig rationelt forsøg på at varetagelse retssikkerheden i Guds den almægtiges navn. Derfor troede “den gale heksejæger”, Jørgen Arenfeldt til Rugård, netop, at han udførte Guds værk og vilje, når han lod formodede hekse “svømme” i gårdens mølledam, og når man pinte de formodede hekse, var det “for deres egen skyld”, for at få en tilståelse frem. For Gud tilgiver en synder, der oprigtigt bekender og angerrer. Og for så u håndgribelige forbrydelser turde en tilståelse være det eneste nogenlunde sikre bevis, så altså også retssikkerheden fik sit.

Endelig er spøgelser guld værd. “Et vel attesteret spøgelse gør altid en herregård en million mere værd i handel og vandel” som afdøde kammerherre Hans von Folsach til Gjessinggård så klogt sagde engang.

Skafovgård på Djursland, der hemsøges af den stakkels Poul Behr

Epilog – hvad er en herregård?

Herregård: Betegnelse for en større gård, tilhørende en herremand, en adelig. I middelalderen stod adelsmanden i et tjenesteforhold til kongen og havde til gengæld forskellige privilegier, bl.a. skattefrihed. Herregårdene var frem til enevælden forbeholdt adelen. Herregårdsbegrebet har i dag ingen praktisk betydning, men alle gårde over 200 ha kan med nogen ret kalde sig herregård. I alt findes der ca. 1.000 ejendomme på over 200 ha i Danmark.

Hovedgård: Betegnelse for en større gård, en herregård, hvortil der hørte bøndergods. Til hovedgården hørte skattefrihed mod, at ejeren ydede krigstjeneste for kongen.

Slot: Betegnelse for et bygningsværk, opført og ejet/beboet af kongehuset og dertil knyttede fyrstelige personer.

Sædegård: Betegnelse for en bestemt adelig families “hovedsæde”, modsat en hovedgård, der godt kan være drevet af en fjerntboende adelsfamilie.

Borg: Befæstet anlæg, indrettet til forsvar med eks. volde og grave, og gerne – men ikke nødvendigvis – til kongelig brug.

Palæ: Afledt af Roms Palatinerbjerg med Kejsernes boliger. I middelalderen dækker *palatium* over beboelseshuset i et flerfløjet borganlæg, mens det siden hen – i lighed med det italienske begreb *palazzo* – anvendes om adelens bolig i byen.

Spisestuen på Nørre Vosborg, nord for Ulfborg

*Kilde:
Niels Peter Stilling:
“Politikens bog om
Danmarks slotte og
herregårde”,
København 1999*

Herregården

Bygningskulturens Dag 2004

Danmarks hen ved 600 herregårde har gennem århundreder spillet en meget væsentlig rolle i landets historie. Med "herregården" som tema for Bygningskulturens Dag 2004 sættes der fokus på denne vigtige del af vores fælles, nationale arv og i særdeleshed på de mange forskellige bygninger, som omfattes af begrebet.

I hæftet fortælles om bl.a. den danske herregårds historie, herregårdslandskabet, herregårdshaverne og livet på herregårdene.

KULTURARVSTYRELSEN

Slotsholmsgade 1

1216 København K

Telefon 72 26 51 00

kuas@kuas.dk

www.kuas.dk